

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет бізнес-технологій та економіки

(повне найменування інституту, факультету)

Бізнес та управління

(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проекту (роботи)

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему Формування напрямів розвитку підприємств в умовах економічного відродження України

Виконав: студент(ка) 2 курсу, групи БТЕЗ-13/4-1

Спеціальності 076 Підприємство та торгівля
 (код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)
Економіка підприємств
Тетика О.О.

Керівник Левченко Н.М.
 (прізвище та ініціали)

Рецензент Михаленко О.Г.
 (прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет Бізнес-технології та економіки
 Кафедра Бізнес та управління
 Ступінь вищої освіти магістр
 Спеціальність 076 Підприємництво та торгівля
(код і найменування)
 Освітня програма (спеціалізація) Економіка підприємств
(назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри Ткаченко А. А.

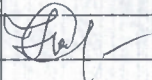
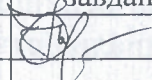
« _____ » 20 _____ року

**ЗАВДАННЯ
 НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)**

Ломіка Олександрівна
(ПРИЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)

- Тема проєкту (роботи) Формування напрямків розвитку підприємств в умовах економічного відродження України
- керівник проєкту (роботи) Ткаченко А. А., д. держ. упр., проф.
(науковий ступінь, вчене звання, ПРИЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)
- затверджені наказом закладу вищої освіти від «01» 10 2025 року №452
- Строк подання студентом проєкту (роботи) 10.12.25
- Вихідні дані до проєкту (роботи) Законоряд та корелятивні акти, наукові статті, статистичні дані підприємств за вчення економічної діяльності
- Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) Теоретико-методологічні основи розвитку підприємств; сутність сфери підприємств в Україні; формування напрямків розвитку підприємств в умовах економічного відродження України
- Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень, кількість слайдів, плакатів)

6. Консультанти розділів проекту (роботи)

Розділ	ПРІЗВИЩЕ, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		задання видав	приймав виконане завдання
1, 2, 3	Левченко Т.М., д.р.е.н. ур., проф		

7. Дата видачі завдання « 04 » 09 2025 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітки
1.	Узгодження завдання	10.09.25	
2.	Огляд наукових джерел	15.09.25	
3.	Виконання 1-го розділу	28.10.25	
4.	Виконання 2-го розділу	17.11.25	
5.	Виконання 3-го розділу	04.12.25	
6.	Перевірка на пласкості	06.12.25	
7.	Формо-контроль на горизонті на катоді	10.12.25	

Студент(ка)

 Ольга Костюк
(підпис) (Ім'я ПРІЗВИЩЕ)

Керівник проекту (роботи)

 Любовя Левченко
(підпис) (Ім'я ПРІЗВИЩЕ)

РЕФЕРАТ

Тема кваліфікаційної роботи: «Формування напрямів розвитку підприємництва в умовах економічного відновлення України»

Обсяг роботи: 102 сторінки, 70 літературних джерел.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні умов та викликів розвитку підприємництва в Україні в період економічного відновлення, а також у формуванні й обґрунтуванні пріоритетних напрямів розвитку підприємницької діяльності з урахуванням внутрішніх і зовнішніх факторів впливу. Для досягнення поставленої мети в роботі визначено та розв'язано такі завдання: досліджено сутність і роль підприємництва в системі національної економіки; проаналізовано сучасний стан та основні проблеми розвитку підприємницької діяльності в Україні; оцінено вплив макроекономічних, інституційних та безпекових чинників на підприємницьке середовище; визначено перспективні напрями та механізми стимулювання розвитку підприємництва в умовах економічного відновлення.

Об'єктом дослідження є процеси розвитку підприємництва в національній економіці України. Предметом дослідження є сукупність економічних, організаційних та інституційних відносин, що формуються у процесі розвитку підприємницької діяльності в умовах економічного відновлення.

Практичне значення результатів дослідження полягає в можливості використання запропонованих рекомендацій органами державної влади та місцевого самоврядування при формуванні політики підтримки підприємництва, а також суб'єктами господарювання з метою підвищення ефективності підприємницької діяльності в умовах економічного відновлення України.

Ключові слова: ПІДПРИЄМНИЦТВО, СЕРЕДОВИЩЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ, РЕГУЛЯТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ, ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ

Зміст

<u>ВСТУП</u>	2
<u>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА</u>	5
<u>1.1. Сутність та роль підприємництва в економіці</u>	5
<u>1.2. Середовище розвитку підприємницької діяльності в Україні</u>	21
<u>1.3. Світовий досвід підтримки та розвитку підприємництва в умовах економічної нестабільності</u>	35
<u>РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ</u>	39
<u>2.1. Моніторинг розвитку підприємництва</u>	40
<u>2.2. Діагностика розвитку підприємництва за видами економічної діяльності</u> ..	51
<u>2.3. Аналіз обсягів виробленої та реалізованої продукції суб'єктами підприємництва</u>	62
<u>РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ</u>	70
<u>3.1. Пріоритетні напрями розвитку підприємництва у післякризовий період</u> ...	70
<u>3.2. Інноваційні підходи та цифрова трансформація підприємницької діяльності</u>	75
<u>3.3. Напрями удосконалення державної та регіональної політики розвитку підприємництва</u>	78
<u>ВИСНОВКИ</u>	86
<u>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</u>	93

ВСТУП

Актуальність теми. На нинішньому етапі переходу економіки України до ринкових умов розвиток підприємництва повинен відігравати ключову роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку. Підприємство відіграє структуроутворюючу роль в історії становлення економіки держави в цілому. Однак сьогодні проблемні питання підприємництва України залишаються вкрай складними. Українська економіка змушена долати наслідки планово-розподільної системи господарювання, її структурні деформації, витратний механізм ціноутворення та неналежну конкурентоспроможність. Крім цього, актуальність цієї проблематики зростає ще й в силу відсутності чіткого та належного законодавчо-нормативного забезпечення у цій сфері. Це й зумовлює необхідність дослідження проблем формування й розвитку підприємництва України.

Підприємство є важливим чинником розвитку національних економік і суспільства загалом. Воно сприяє створенню робочих місць, зростанню доходів, впровадженню інновацій та структурним змінам в економіці. Особливо вагомим є роль підприємництва в періоди криз, зокрема в умовах пандемії COVID-19 та війни між Росією й Україною, коли від ефективності підприємницьких рішень значною мірою залежить економічне відновлення.

Розвиток підприємництва є одним із ключових чинників формування українського середнього класу, утвердження демократичних засад і становлення громадянського суспільства, оскільки він передбачає комплексну трансформацію національної економіки в напрямі стабільності та підвищення добробуту населення. Важливим стратегічним орієнтиром для України є інтеграція до Європейського Союзу, що зумовлює впровадження загальноєвропейських цінностей і стандартів розвитку підприємницької діяльності. Підприємство в Україні є одним із перспективних і динамічних

секторів ринкової економіки, у межах якого не лише створюється додана вартість, а й забезпечується формування нових робочих місць, що сприяє зміцненню іміджу України як економічно розвиненої європейської держави. Водночас ефективне ведення підприємницької діяльності потребує насамперед удосконалення правового середовища в напрямі прозорості, спрощення бюрократичних процедур та розвитку законодавчої бази з метою забезпечення безпечних умов для ведення бізнесу.

Стійкість національної економіка та перспективи її подальшої відбудови базуються на темпах та масштабах. Першочергово відновлення об'єктів житлового фонду, соціальної сфери і критичної та енергетичної інфраструктури, що сприятиме відновлення економічної активності в країні. Це вимагає значних людських, матеріальних та фінансових ресурсів. Важливу роль у цьому гравцеві також відносини з партнерськими країнами. Тому динамічне економічне зростання у воєнний період можна забезпечити шляхом інтеграції зусиллям громад, влади, бізнесу і міжнародних партнерів та реалізації чіткої, обґрунтованої стратегії розвитку національної економіки.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, в межах яких реалізується та забезпечується підприємницька діяльність.

Предметом дослідження є формування напрямів розвитку підприємництва в умовах економічного відновлення України.

Мета роботи полягає у дослідженні умов та викликів розвитку підприємництва в Україні в період економічного відновлення, а також у формуванні й обґрунтуванні пріоритетних напрямів розвитку підприємницької діяльності з урахуванням внутрішніх і зовнішніх факторів впливу.

Основні завдання роботи:

- розкрити сутність та роль підприємництва в економіці;
- проаналізувати правове регулювання підприємницької діяльності в Україні;

- вивчити світовий досвід підтримки та розвитку підприємництва в умовах економічної нестабільності;
- здійснити моніторинг підприємництва та визначити існуючі бар'єри його розвитку;
- визначити державну політику підтримки підприємництва та здійснити оцінку її ефективності;
- визначити пріоритетні напрями розвитку підприємництва в умовах економічного відновлення.

Методологія роботи. У процесі виконання кваліфікаційної роботи використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез — для вивчення теоретичних засад розвитку підприємництва; індукцію та дедукцію — для формування висновків і обґрунтування напрямів розвитку підприємницької діяльності; системний та порівняльний аналіз — для оцінювання стану й особливостей розвитку підприємництва в Україні в умовах економічного відновлення; економіко-статистичні методи — для моніторингу та аналізу динаміки основних показників підприємницької діяльності; графічний метод — для наочного подання результатів дослідження; метод узагальнення — для формулювання висновків і практичних рекомендацій.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА

1.1. Сутність та роль підприємництва в економіці

Підприємництво як чинник виробництва виступає фундаментальною основою створення та ефективного функціонування підприємства як організаційної структури. Водночас воно є важливим сектором ринкової економіки, що забезпечує задоволення потреб суспільства та наповнення ринку товарами й послугами. Розвиток підприємницької діяльності сприяє посиленню конкуренції, що позитивно впливає на ефективність економічних процесів. У зв'язку з цим доцільним є дослідження та розкриття особливостей основних форм підприємницької діяльності.

Поняття підприємництва відоме ще з XIII століття. У словнику Робера підприємець визначається як особа, яка самостійно керує підприємством і здійснює господарську діяльність за власний рахунок, використовуючи природні ресурси, працю та капітал з метою виробництва товарів або надання послуг. До підприємців у той період відносили землевласників, землеробів, торговців, промисловців, а також дрібних ремісників і власників торговельних закладів. Водночас службовців і чиновників не вважали підприємцями, оскільки вони працювали за наймом і отримували заробітну плату. Тільки у XVIII ст. підприємця почали ототожнювати з новаторством, винахідництвом, інтелігентністю та іншими ознаками, якими характеризують підприємця сучасного [49, с. 17].

Таким чином, формування теорії підприємництва припадає на XVIII століття. Саме на початку цього періоду англійський банкір і економіст Ричард Кантільйон уперше ввів поняття «підприємництво» до економічної науки. Він розглядав підприємництво як особливий вид новаторської діяльності, пов'язаної із ризиком, а підприємця Р. Кантільйон характеризував як людину, яка бере на себе ризик, пов'язаний із купівлею за будь-яку ціну засобів виробництва для виготовлення продукції та її наступного продажу з метою одержання доходу [47, с. 12].

Класики політекономії А. Сміт та Д. Рікардо підприємницьку діяльність розглядали тільки в контексті дії ринкового механізму саморегулювання, але детальніше вивчення нових економічних відносин змушувало розглядати розвиток економіки як кругообіг [31, с. 21].

Так, Адам Сміт характеризував підприємця як власника, який йде на економічний ризик заради реалізації певної комерційної ідеї й одержання прибутку. Він сам планує, організовує виробництво і розпоряджається його результатами, але реалізуючи свої власні інтереси, він сприяє ефективному задоволенню потреб суспільства [19, с. 12]. На відміну від цього підходу, Девід Рікардо ототожнював підприємця з інвестором або капіталістом, який прагне знайти найбільш вигідне використання свого капіталу. На його думку, такий капіталіст, обираючи сферу вкладення коштів, зважає не лише на рівень прибутку, а й на інші чинники, зокрема зручність, порядок ведення справ, простоту управління та інші реальні або уявні переваги, що відрізняють один вид діяльності від іншого.

Видатний французький економіст Ж.Б. Сей вважав підприємництво раціональною, а також творчою діяльністю щодо комбінування (об'єднання) чинників виробництва [20, с. 126]. Найт Ф. глибоко досліджував такі категорії, як ризик і невизначеність, а підприємництво він ототожнював з управлінням і відповідальністю. На його розсуд, "підприємець – це управляючий, який несе відповідальність за всі доходи і витрати, і цим самим залежить від невизначеності". "Прибуток підприємця є винагородою за прийняття ним на себе нестрахуючого ризику" [17].

Нове бачення сутності підприємництва сформувалося наприкінці ХІХ — на початку ХХ століття, коли становлення та розвиток кредитної системи призвели до чіткого розмежування понять власника та підприємця. У цей період економісти дійшли висновку, що вирішальну роль у забезпеченні успішної господарської діяльності відіграють творчі й новаторські здібності підприємця, а не лише наявність у нього капіталу.

Альфред Маршалл першим доповнив традиційні фактори виробництва (землю, капітал і працю) ще одним елементом, яким стала організація, а згодом її почали пов'язувати з підприємницькими здібностями. Він розглядав підприємців як високопрофесійних осіб, діяльність яких спрямована на задоволення потреб суспільства і водночас пов'язана з прийняттям ризику. Крім того, підприємець, за Маршаллом, виступає своєрідною ланкою між працівниками фізичної праці та споживачами. Особливо А. Маршалл наголошував на активній ролі самого підприємця та на його здатності до інновацій [9, с. 32].

У праці «Розподіл багатства» Джон Бейтс Кларк звертав особливу увагу на таку ключову роль підприємця, як об'єднання та узгодження факторів виробництва. Він підкреслював, що саме координація цих факторів становить сутність підприємницької діяльності, а винагородою за виконання цієї функції є прибуток. Функція ця сама по собі не пов'язана ні з працею, ні з власністю на капітал; вона цілком полягає у встановленні і підтримці виробничих відносин між цими факторами виробництва" [13, с. 11].

Маркс К. зазначав, що грошовий капіталіст привласнює відсотки на підставі того, що він є власником певної суми грошей, а функціонуючий капіталіст (підприємець) здійснює привласнення у формі підприємницького доходу [15, с. 446]. Вагомий внесок у розвиток теорії підприємництва зробили також німецький економіст Вернер Зомбарт та представники австрійської економічної школи ХХ століття — Йозеф Шумпетер і Фрідріх Хайєк. Незважаючи на відмінності у їхніх підходах, усі вони розглядали підприємництво як один із ключових чинників економічного розвитку та зростання. [10, 21, 22].

Зокрема, Йозеф Шумпетер зараховував до підприємців не лише власників бізнесу, а й усіх осіб, які не пов'язані постійно з конкретним підприємством і залучають його ресурси лише для реалізації нових поєднань факторів виробництва. На його думку, підприємці становлять особливу

категорію людей, які вирізняються специфічним мисленням, стилем життя та прагненням до новаторства.

Американський економіст Пітер Друкер серед ключових функцій підприємництва особливу увагу приділяв маркетингу та інноваційній діяльності. Він вважав, що саме інновації становлять основу підприємництва і можуть проявлятися у найрізноманітніших формах: у нових способах поєднання виробничих ресурсів, залученні нетрадиційних джерел фінансування, створенні нових товарів і послуг, упровадженні сучасних технологій, застосуванні нових підходів до організації та управління, а також у виході на нові ринки, галузі та сегменти економіки. [8, с. 29].

Нову хвилю досліджень теорії та практики підприємництва ініціював представник новоавстрійської школи Л. Мізес. Він вважав, що підприємницька функція полягає у визначенні сфер застосування факторів виробництва.

Учень Л. Мізеса австрійський економіст І. Кірцнер належить до найцікавіших сучасних теоретиків проблеми підприємництва. На його погляд, основна функція підприємця полягає у досягненні такого регулювання системи, здійсненні такої її підготовки, яка б забезпечила рух ринків до стану рівноваги [12, с. 29]. Американські вчені Е. Дж. Долан та Д. Ліндсей розглядають підприємництво як процес пошуку нових можливостей та нових сфер застосування капіталу, використання нових технологій, подолання старих стереотипів та меж [6, с. 12].

Автори підручника «Економікс» — американські економісти Кемпбелл Макконнелл і Стенлі Брю — трактують підприємництво як особливу форму економічної діяльності, що ґрунтується на дотриманні низки важливих умов. На їхню думку, підприємець є ініціатором об'єднання землі, капіталу та праці в єдиний виробничий процес з метою створення товарів або надання послуг і отримання прибутку. Водночас він несе повну відповідальність за результати своєї діяльності, ризикуючи власними фінансовими ресурсами, витраченим часом і працею, діловою репутацією та

майбутніми доходами. Крім того, підприємець виступає новатором, який на ринкових засадах упроваджує нові продукти, сучасні технології та прогресивні форми організації бізнесу. [14, с. 75].

Проведений аналіз еволюції зарубіжної економічної думки дає підстави виокремити чотири ключові етапи формування наукових уявлень про підприємництво. Перший етап охоплює XVII–XVIII століття і характеризується зосередженням уваги на ризиковому характері підприємницької діяльності, який супроводжує дії підприємця (Р. Кантільйон, Ф. Найт). Другий етап пов'язаний з концепціями Й. Шумпетера, який визначав інноваційність як головну ознаку підприємництва. На третьому етапі дослідження були спрямовані на аналіз багатофункціональної сутності підприємництва та особистісних характеристик підприємця, зокрема у працях Л. Мізеса, Ф. Хайєка та І. Кірцнера. Четвертий етап відзначається зміщенням акценту на управлінський аспект підприємницької діяльності, що знайшло відображення у працях Е. Дж. Долана, Д. Ліндсея, К. Р. Макконнелла та С. Л. Брю.

У вітчизняній економічній науці підприємництво розглядається з різних позицій: як економічна категорія, як спосіб ведення господарської діяльності та як особливий тип економічного мислення. У першому випадку підприємництво відображає систему відносин між його учасниками щодо виробництва, розподілу та привласнення матеріальних благ і послуг. Як форма економічного мислення воно пов'язується з ініціативністю, самостійністю та новаторським підходом до діяльності, а як метод господарювання — з максимально ефективним використанням ресурсів і прагненням до реалізації творчого потенціалу.

Узагальнюючи, підприємництво можна визначити як здатність започатковувати й розвивати власну справу, упроваджувати нововведення, проявляти ініціативу, виходити за межі усталених підходів, приймати виважені ризики та брати відповідальність за результати своєї діяльності.

Вивчаючи світову наукову думку щодо суті підприємництва, вітчизняні економісти висувають власні визначення даної категорії, які часом мають істотні розбіжності. Так, окремі науковці (В. Бобров, А. Крутик, А. Піменова) наголошують лише на меті підприємництва – отримання прибутку [5, с. 20]. Дехто у визначенні підприємництва виділяє одну із його основних функцій – застосування інновацій та нестандартного підходу до вирішення справ (С. Дзюбик, О. Ривак, В. Мединський, Л. Шаршукова) [5, с. 22]; а інші – ризиковий характер підприємницької діяльності (В. Мельничук, В. Онищенко) [18].

Поняття «підприємство» має багатогранний характер і охоплює не лише економічні, а й правові, політичні, історичні та психологічні аспекти. Його формування відбувалося протягом тривалого історичного періоду та змінювалося під впливом як суспільних інститутів, так і особливостей людської психології.

Хоча інтерес і прибуток традиційно вважаються невід’ємними складовими підприємницької діяльності, вони не можуть повністю пояснити мотиви поведінки підприємця. У ринкових умовах велика кількість суб’єктів господарювання конкурує між собою за досягнення найкращих результатів, і отримання прибутку стає можливим лише за умови раціонального використання ресурсів, готовності приймати економічні ризики та впроваджувати інноваційні рішення. Саме тому підприємці обирають нестандартні підходи та проявляють такі якості, як креативність, наполегливість і здатність до ефективної організації праці. Водночас прагнення реалізувати власні ідеї, самоствердитися у певній сфері діяльності та зробити результати своєї праці корисними для суспільства також виступає важливим стимулом підприємницької активності. У цьому контексті підприємці виступають рушійною силою розвитку бізнесу, а підприємство загалом — важливим чинником економічного, соціального й культурного прогресу суспільства.

Особливо висококваліфіковані підприємці орієнтуються не на відтворення вже існуючих товарів, а на створення продукції з принципово новими властивостями. Така діяльність, як правило, не забезпечує миттєвого прибутку, однак з часом, у міру трансформації виробництва, його структури та суспільних потреб, вона починає приносити фінансову віддачу. За сприятливих умов отриманий прибуток не лише компенсує понесені витрати, а й створює основу для подальшого розвитку. Саме тому досвідчені підприємці переважну частину доходів спрямовують на розширення та вдосконалення господарської діяльності, а не на задоволення особистих потреб.

Сучасна економічна наука визначає поняття «підприємництво» з точки зору двох аспектів. З одного боку, підприємництво є формою економічної активності. Це передбачає орієнтацію на досягнення комерційного успіху, перспективність, інноваційний характер діяльності, незалежність та самостійність суб'єктів у прийнятті управлінських рішень. З іншого боку, підприємництво необхідно розглядати як певні стиль і тип господарської поведінки, для яких характерні такі ознаки: мобільність, динамічність, творчий підхід до справи, ініціативність та підприємливість, готовність до ризику і вміння ним керувати, орієнтація на потреби споживачів [11, с. 90]. Підприємництво, як і будь-який інший вид діяльності, повинно мати теоретичні основи, що пояснюють його зміст.

Вагомий внесок у формування теорії підприємництва зробив економіст і соціолог Йозеф Шумпетер, який пов'язував підприємницьку діяльність із економічним лідерством і новаторством. Узагальнюючи наукові підходи до розуміння сутності підприємництва та ролі підприємця в процесі історичного розвитку, можна дійти висновку, що підприємець є активним учасником пошуку й реалізації нових можливостей. Його діяльність спрямована на створення та впровадження інноваційних ідей, розробку нових продуктів і технологій, здійснення інновацій та освоєння перспективних чинників економічного зростання.

Підприємництво належить до категорій бізнесу. У практичній діяльності поняття «підприємництво» та «бізнес» часто вживаються як рівнозначні, однак за своїм змістом вони не є повністю тотожними, хоча й тісно пов'язані між собою. Бізнес є ширшим поняттям, оскільки охоплює всі економічні відносини між учасниками ринку, зокрема підприємцями, споживачами, найманими працівниками та державними інституціями. Основні правові, економічні й соціальні засади здійснення підприємницької діяльності в Україні визначені Господарським кодексом України. Відповідно до статті 42 цього кодексу, підприємництво трактується як самостійна, систематична господарська діяльність, що здійснюється на власний ризик суб'єктами господарювання з метою досягнення економічних і соціальних результатів та отримання прибутку.[2].

Серед вітчизняних вчених найповніше суть підприємництва розкрив З.С. Варналій: "Підприємництво як економічна категорія – є особливий тип господарювання, де головним суб'єктом є підприємець, який раціонально поєднує (комбінує) фактори виробництва на інноваційній основі і власній відповідальності, організує і керує виробництвом з метою одержання підприємницького доходу" [7, с. 120]. Позитивними моментами цього визначення є віднесення підприємництва до особливого типу господарювання та підкреслення необхідності інновацій для успішної діяльності.

Господарським кодексом України законодавчо встановлено, що "Підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку" [2].

Отже, під час формування визначення сутності підприємництва доцільно враховувати його ключові характеристики. Передусім підприємницька діяльність можлива лише за наявності відповідних суспільних умов, тобто сформованого підприємницького середовища,

основою якого є ринок і система ринкових відносин. Підприємництво здійснюється від власного імені, на власний ризик і передбачає персональну майнову відповідальність як фізичної особи-підприємця, так і юридичної особи. Важливою умовою є свобода та незалежність підприємця, що полягає у праві самостійно приймати управлінські рішення щодо організації виробництва товарів або надання послуг з метою отримання максимально можливого прибутку.

Підприємницька діяльність орієнтована на одержання прибутку або іншої матеріальної винагороди та базується на ініціативності й інноваційному підході. Реалізуючи власні ідеї, підприємець забезпечує раціональне поєднання й ефективне використання інвестиційних, матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Водночас підприємництво стимулює високу мотивацію до продуктивної праці, створює умови для розвитку конкурентного середовища на ринку та виступає важливим чинником соціально-економічного зростання країни. У ширшому значенні підприємництво відіграє провідну роль у структурних перетвореннях системи господарювання.

Крім офіційного визначення підприємництва, законодавством встановлено принципи, відповідно до яких така діяльність може здійснюватись. Вони також мають важливе значення для розуміння сутності підприємницької діяльності. Відповідно до ст. 44 ГК України підприємництво здійснюється на основі: 1) вільного вибору виду підприємницької діяльності; 2) самостійного формування програм виробничої та інших видів діяльності, вибору постачальників ресурсів і споживачів, встановлення цін на товари і послуги відповідно до чинного законодавства України. 3) вільного наймання працівників; 4) комерційного розрахунку і власного комерційного ризику; 5) вільного розпорядження прибутком, що залишається в підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом; 6) самостійного здійснення

підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Сутність підприємництва повніше розкривається через його функції – творчу, ресурсну, організаційну, мотиваційну, соціальну: - творча (інноваційна) функція полягає в тому, що підприємці реалізують нові ідеї, упроваджують наукові розробки, пов'язані з господарським ризиком; - ресурсна функція передбачає, що підприємці націлені найефективніше використовувати задіяні ресурси – матеріальні, трудові, фінансові, інтелектуальні, інформаційні тощо; - організаційна функція полягає в організації виробництва та збуту товарів або послуг; - стимулююча функція полягає у формуванні механізму, що мотивує і ефективно використовувати ресурси, і максимально задовольняти потреби споживачів; - соціальна функція передбачає вироблення товарів і послуг, необхідних суспільству; - особистісна функція зводиться до самореалізації підприємця, отримання задоволення від своєї діяльності [18, с. 33].

Підприємництво є одним із ключових елементів ринкової економіки, оскільки саме воно забезпечує наповнення ринку товарами й послугами, стимулює розвиток конкурентного середовища та сприяє формуванню нового соціального прошарку — підприємців-власників. Кожен підприємець прагне зайняти власне місце на ринку, запропонувати споживачам необхідну й якісну продукцію або послуги, що, своєю чергою, підвищує рівень задоволення попиту. У результаті підприємництво виступає своєрідним соціально-економічним рушієм, надаючи ринковій системі гнучкості та стимулюючи її подальший розвиток.

Важливою функцією підприємництва є також вирішення проблеми зайнятості населення. Насамперед це проявляється у здатності малого та середнього бізнесу створювати нові робочі місця й залучати надлишкову робочу силу, зменшуючи рівень безробіття.

Підприємницька діяльність, як форма творчої, ініціативної та ризикової соціальної активності, у більшості країн із розвиненою ринковою

економікою вважається престижною сферою самореалізації. Саме вона за сприятливих умов дозволяє людині найбільш повно розкрити свій потенціал, сприяє професійному й інтелектуальному зростанню та формуванню активної життєвої позиції. Це позитивно впливає не лише на окрему особу, а й на суспільство загалом, адже ефективне функціонування економіки неможливе без активного підприємницького про шарку.

Чим вищим є рівень підприємницької активності в країні, тим сильнішою стає конкуренція, вищим — рівень задоволення споживачів і швидшим — економічний прогрес. Водночас низька кількість підприємців уповільнює розвиток економіки. Активне підприємництво сприяє зростанню валового внутрішнього продукту, створенню робочих місць, збільшенню податкових надходжень і підвищенню рівня життя населення. Окрім економічних ефектів, воно зумовлює важливі соціальні та ментальні зміни, формує середній клас і дає людині можливість відчувати себе самостійним суб'єктом економічного життя, менш залежним від держави чи роботодавця.

Підприємництво може започатковуватися й функціонувати у вигляді будь-яких її видів (виробничої та торговельної діяльності, посередництва, надання послуг тощо). Поряд з цим завжди виокремлюються індивідуальна й колективна форми підприємницької діяльності, тобто такі можливі види останньої, як: а) малий бізнес, що базується на особистій власності або оренді майна; б) спільне підприємство, засноване на колективній власності; в) корпоративне підприємство, матеріальною основою якого служить акціонерна власність.

Як специфічний вид суспільної діяльності підприємництво завжди відображає той тип економічних відносин, який існує в суспільстві. Функціональне зміст, завдання та цілі підприємницької діяльності визначаються характером відносин, властивих даній економічній системі. Можна виділити наступні форми здійснення підприємництва: приватне, колективне і державне підприємництво.

Підприємництво виступає фундаментом економічного й суспільного розвитку та є однією з основних передумов ефективного функціонування національної економіки. З позицій теоретичної концепції Йозефа Шумпетера підприємництво розглядається як процес оновлення та глибокої трансформації виробництва шляхом упровадження нових поєднань у сфері техніки й технологій, створення принципово нових товарів, освоєння нових ринків збуту та джерел сировини. Водночас підприємництво трактується як функція, притаманна будь-якій економічній системі, реалізація якої має поєднуватися з науковими дослідженнями, маркетинговою діяльністю та іншими елементами господарського процесу. Ефективність виконання підприємницьких функцій значною мірою залежить від господарсько-політичного середовища, яке визначає можливості розвитку підприємництва, його форми, напрями та мотиваційні чинники. [25, с. 288–289].

Приватне підприємництво - форма підприємництва, заснована на приватній власності і що здійснюється приватними особами з метою отримання прибутку і примноження власності. Воно є найбільш поширеною формою підприємницької діяльності і має багатовікову історію.

За способом організації ведення підприємницької діяльності може мати індивідуальну, групову і корпоративну форми.

Колективне підприємництво - форма підприємництва, за якої джерелом підприємницьких правочинів є трудова участь, а працівники мають вирішальний вплив на прийняття рішень. Саме ця ознака відрізняє колективне підприємництво від приватного, що реалізується в груповій формі.

До форм реалізації колективного підприємництва в даний час відносяться виробничий кооператив і колективне підприємство.

Державне підприємництво - форма підприємництва, при якій прийняття стратегічних рішень щодо цілей підприємницької діяльності та контроль за нею здійснюються державними органами.

Існують класична та інноваційна моделі підприємництва з альтернативним варіантом їхнього поєднання. Класична модель підприємницької діяльності орієнтована на найефективніше використання наявних ресурсів підприємства (організації). За такої моделі дії підприємця чітко окреслено: аналітична оцінка наявних ресурсів; виявлення реальних можливостей досягнення поставленої мети бізнесової діяльності; використання саме тієї реальної можливості, що здатна забезпечити максимально ефективну віддачу від наявних фінансових, матеріальних і нематеріальних ресурсів. Інноваційна модель підприємництва передбачає активне використання інноваційних організаційно-управлінських, техніко-технологічних і соціально-економічних рішень у сфері різномасштабного бізнесу. Тому практична реалізація цієї моделі повинна спиратися на таку послідовно здійснювану систему дій: 1) науково обґрунтоване формулювання головної підприємницької мети; 2) всебічна оцінка зовнішнього середовища з погляду пошуку альтернативних можливостей реалізації запропонованої підприємницької ідеї; 3) неупереджена порівняльна оцінка власних матеріально-фінансових ресурсів і спрогнозованих можливостей; 4) конструктивний пошук зовнішніх додаткових джерел відповідних видів ресурсів; 5) аналіз потенційних можливостей конкурентів у відповідній ніші ринку; 6) реалізація завдань інноваційного характеру, згідно з прийнятою концепцією підприємницької діяльності [26, с. 115].

Розкриття сутності підприємництва тісно пов'язане з визначенням його ролі в економіці на різних рівнях господарської системи. Значення підприємництва для економічного розвитку полягає в кількох ключових аспектах. Передусім воно виступає важливим інструментом структурних змін в економіці. Орієнтуючись на отримання прибутку, підприємці зазвичай зосереджують свою діяльність на розвитку найбільш перспективних напрямів господарювання, здатних забезпечити вищу віддачу порівняно із середніми показниками.

Крім того, розвиток підприємництва формує сприятливе середовище для конкуренції. Освоюючи нові види виробництва та оновлюючи асортимент продукції, підприємці сприяють прискореному оновленню техніко-технологічної бази підприємств, активізують ринкові процеси та підтримують конкурентну боротьбу.

Підприємництво також виконує роль каталізатора економічного зростання, оскільки істотно впливає на структурну перебудову економіки, розширення обсягів виробництва товарів і надання послуг, активізацію інвестиційної діяльності, зростання попиту й пропозиції та загальне прискорення темпів розвитку національної економіки.

Важливою функцією підприємництва є забезпечення раціонального й ощадливого використання ресурсів. Оскільки підприємницька діяльність завжди пов'язана з ризиком, це спонукає підприємців до ретельного аналізу ефективності проєктів, відповідального ставлення до інвестицій, оптимального використання матеріальних, фінансових і трудових ресурсів.

Окрім цього, підприємництво створює потужні стимули для високопродуктивної праці. Власники бізнесу, які безпосередньо зацікавлені в результатах своєї діяльності, як правило, виявляють більшу мотивацію до якісної та ефективної роботи, ніж наймані працівники, що позитивно позначається на загальних результатах господарювання.

Не лише інтереси та вигода зумовлюють діяльність підприємця. Адже в умовах ринкового середовища існує багато суб'єктів підприємницької діяльності, між якими триває конкурентна боротьба за головний приз — прибуток. Одержати його можна тільки за умови застосування найефективнішого варіанта використання ресурсів, економічного ризику, новаторських ідей. Це спонукує підприємця використовувати найкращі якості працівників: творчість, сумлінну працю, організаторські здібності. Намагання виявити себе як особистість у певній сфері діяльності, реалізувати свої ідеї та результати праці, зробити їх надбанням суспільства — це також мета підприємця, яка відіграє значну роль у житті суспільства, є його рушієм.

Усе це робить підприємництво локомотивом економічного, соціального і культурного розвитку людського суспільства.

Ефективне й динамічне здійснення підприємницької діяльності в межах суспільного господарства можливе лише за наявності відповідних макроекономічних умов. Передусім ідеться про забезпечення прав і свобод, необхідних для самостійного ведення підприємницької діяльності. Важливим чинником є також законодавче закріплення права власності на засоби виробництва, результати праці та доходи, отримані в процесі підприємництва, а також повна відповідальність суб'єкта господарювання за наслідки власної економічної діяльності.

Не менш значущою передумовою є сформоване конкурентне середовище, яке стимулює розвиток ініціативи та ефективність господарювання. Активному розвитку підприємництва сприяє відкритість економіки, її інтеграція у світогосподарські процеси та наявність у підприємців права здійснювати зовнішньоекономічні операції. Окрім економічних факторів, важливу роль відіграють стабільна політична ситуація та позитивне ставлення суспільства до підприємницької діяльності, що загалом формує сприятливий клімат для розвитку бізнесу.

Таким чином, під "підприємництвом" пропонуємо розуміти особливий тип суспільних відносин з приводу виробництва, розподілу та привласнення благ і послуг, у процесі чого підприємець за умови повної свободи дій раціонально поєднує (комбінує) фактори виробництва на інноваційній основі і бере на себе відповідальність за результати виробництва вкладеними коштами, затратами часу і праці, діловою репутацією й своїм майбутнім прибутком, але реалізуючи свої власні інтереси, він сприяє ефективному задоволенню потреб суспільства й ринковим перетворенням у державі.

Формування та розвиток підприємництва може відбуватися за наявності відповідних умов: економічних: роздержавлення і приватизація власності, демонополізація господарської діяльності, створення і

функціонування на цій основі багатосуб'єктних (приватних, колективних, кооперативних) власників, утвердження свободи підприємницької діяльності; політичних: створення сприятливого підприємницького клімату завдяки стабільності та демократизації суспільного життя, відповідній податковій, кредитній, митній та іншій політиці, наданню гарантій збереження й недоторканності приватної власності, зокрема інтелектуальної; юридичних: створення нормативної бази підприємництва та його правової захищеності; психологічних: створення сприятливого психологічного клімату в суспільстві, подолання негативного ставлення населення до підприємництва.

Отже, підприємництво відіграє особливу роль у функціонуванні економіки та народного господарства загалом. Його сутність полягає в постійному оновленні економічної системи, формуванні інноваційного середовища, яке сприяє подоланню застарілих господарських структур і відкриває можливості для глибоких перетворень. Саме підприємництво виступає рушійною силою, що забезпечує прискорений розвиток економіки, спрямовує її до підвищення ефективності, раціонального використання ресурсів, ощадливості та безперервного вдосконалення.

Таким чином, як специфічний вид суспільної діяльності підприємництво завжди відображає той тип економічних відносин, який існує в суспільстві. Функціональний зміст, завдання та цілі підприємницької діяльності визначаються характером відносин, властивих даній економічній системі. Можна виділити наступні форми здійснення підприємництва: приватне, колективне і державне підприємництво.

1.2. Середовище розвитку підприємницької діяльності в Україні

Значна роль у регулюванні підприємництва належить саме правовому регулюванню. Правове регулювання підприємницької діяльності, перш за все, здійснюється в цілях забезпечення необхідних зовнішніх умов для її здійснення. Регулювання – це діяльність держави і суспільства, яка здійснюється у процесі підготовки і прийняття норм права, їх реалізації у

конкретних відносинах і застосування державного примусу до правопорушників з метою досягнення стабільного правопорядку у суспільстві.

Підприємницька діяльність характеризується оригінальними поглядами і підходами до прийняття управлінських рішень, які реалізуються у практичній діяльності. Підприємництво трактують як специфічну діяльність, що передбачає максимальне застосування розумових здібностей та підприємницького таланту за умови дотримання чинних правових норм.

Правове регулювання підприємницької діяльності являє собою систему юридично визначених відносин, що виникають між суб'єктами підприємництва та органами публічної влади. Під ним слід розуміти цілеспрямований регулюючий вплив на суспільні відносини у сфері господарювання, який здійснюється уповноваженими органами публічної адміністрації із застосуванням закріплених у законодавстві методів і засобів.

Водночас перехід до ринкової економіки істотно змінює характер, зміст і межі втручання держави в економічні процеси, однак не скасовує потреби в правовому регулюванні. Для забезпечення економічної стабільності, суспільної безпеки, захисту прав споживачів і розвитку конкурентного середовища об'єктивно необхідним залишається державний вплив на підприємницьку діяльність. Разом із цим такий вплив має бути чітко окреслений: визначені його межі, цілі та мотиви, конкретизовані заходи реалізації, а також забезпечений аналіз наслідків їх застосування.

Важливою передумовою активізації підприємництва в Україні є вдосконалення регуляторної політики у сфері господарської діяльності, що має сприяти створенню сприятливого й передбачуваного правового середовища для розвитку бізнесу.

На сьогодні правове регулювання підприємницької діяльності в Україні тісно пов'язане з антикризовими заходами держави щодо економіки в умовах пандемії COVID-19 та запровадженням воєнного стану в Україні з 24 лютого 2022 року.

Разом із введенням нових антикризових норм, що регулюють діяльність суб'єктів господарювання, органи державної влади та місцевого самоврядування повинні зберегти досягнення попередніх років у сфері дерегуляції бізнесу. Сюди належать, зокрема, скорочення кількості планових перевірок, оптимізація підстав для проведення позапланових перевірок, можливість реєстрації виробничих потужностей або започаткування окремих видів діяльності за декларативним принципом замість отримання дозволів, спрощення дозвільних процедур та інші результати багаторічного конструктивного діалогу влади з підприємцями.

Водночас нинішній діалог ускладнений негативними наслідками кризових явищ в Україні: руйнуванням логістичних шляхів, нестабільністю фінансової системи та зниженням прибутковості бізнесу. Значних збитків зазнали підприємства у сферах ресторанного бізнесу, розваг, телебачення, спорту, туризму та послуг.

Подолати ці проблеми можливо через правове врегулювання підприємницької діяльності з урахуванням інтересів як держави, так і бізнесу на паритетних засадах. Такий підхід сприятиме збереженню та розвитку бізнесу в складних умовах та забезпечуватиме виконання урядових завдань у сферах оборони, соціальної політики, критичної інфраструктури та оподаткування.

Поняття «підприємництво» в українському законодавстві зазначене у ст. 42 ГК України та означає «самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку». У Законі України «Про підприємництво» зазначалося, що підприємництво – це безпосередня самостійна, систематична і на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою отримання прибутку. Вона здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому

законодавством [2]. Між тим у ст. 55 ГК України суб'єктами господарювання визнаються громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які зареєстровані відповідно до закону як підприємці, а також здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

До суб'єктів господарювання належать фізичні особи-підприємці та юридичні особи. Розглянемо відмінність між цими двома поняттями. Статус фізичної особи-підприємця – це юридичний статус, який засвідчує право особи на заняття підприємницькою діяльністю, а саме самостійною, ініціативною, систематичною, на власний ризик господарською діяльністю, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. У ЦК України юридична особа визначається через термін «організація», під яким розуміють певне соціальне утворення, тобто систему істотних соціальних взаємозв'язків, через які люди (або їх групи) об'єднуються для досягнення поставлених цілей в єдине структурне і функціонально диференційоване соціальне ціле [34, с. 49].

Отже, на нашу думку, підприємництво – це заснована за власні кошти і на власний ризик діяльність суб'єкта господарювання, яка здійснюється з метою отримання прибутку та є основою розвитку інноваційної діяльності і ринкової економіки в країні.

Ст. 44 ГК України містить перелік принципів, на яких має базуватися підприємницька діяльність, серед яких: 1) Вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності. Суб'єкт підприємницької діяльності самостійно приймає рішення, якою діяльністю він має намір займатися, з урахуванням обмежень, передбачених чинним законодавством. 2) Самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів

продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, установлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону. Забезпечення економічної самостійності суб'єкта підприємницької діяльності передбачає створення умов для реалізації його економічного суверенітету як господарюючого суб'єкта, що виражається, насамперед, у реалізації права та реальної можливості вибору виду діяльності, вільного вибору постачальників і споживачів продукції, місця, часу та інших умов придбання товарів, прийняття рішення про те, що, в якій кількості, кому та за якими цінами реалізовувати.

3) Вільний найм підприємцем працівників. Тобто підприємець є самостійним у підборі осіб, з якими він має намір вступити в трудові правовідносини. Проте цей принцип дещо обмежується положеннями спеціального законодавства.

4) Комерційний розрахунок та власний комерційний ризик. Як економічна категорія комерційний розрахунок – це система економічних відносин, що виникають з приводу порівняння витрат і результатів господарської діяльності з метою максимізації прибутку. З огляду на принцип комерційного розрахунку, кожен суб'єкт підприємництва має покривати свої витрати за рахунок одержуваних доходів, при цьому забезпечуючи не тільки самоокупність, а й певне перевищення доходу над витратами, тобто досягати прибутковості своєї діяльності. Власний комерційний ризик виявляється у відповідальності суб'єктів комерційної господарської діяльності за результати своєї діяльності або бездіяльності, при цьому отримані збитки покриваються за рахунок власних коштів самих підприємців.

5) Вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом. На практиці цей принцип обмежується шляхом установлення правил щодо цільового використання коштів суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи, обмежень щодо проведення операцій у готівкових коштах тощо.

6) Самостійне здійснення підприємцем

зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд [34, с. 14-15].

Правовому становищу громадянина як суб'єкта господарювання присвячена ст. 128 ГК України – «Громадянин у сфері господарювання». Згідно із зазначеною статтею громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови його державної реєстрації як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до ст. 58 ГК України.

Підприємницьку діяльність громадянин може здійснювати: – самостійно (отримавши статус підприємця); – із залученням найманої праці чи без такого; – самостійно або спільно з іншими особами.

Здійснюючи підприємницьку діяльність, громадянин-підприємець зобов'язаний виконувати низку вимог, установлених законодавством. Зокрема, у випадках, передбачених законом, він повинен у визначеному порядку отримати ліцензію на провадження окремих видів господарської діяльності. Підприємець також зобов'язаний своєчасно інформувати органи державної реєстрації про зміну місця свого проживання (адреси), виду діяльності чи інших істотних умов ведення бізнесу, які підлягають відображенню в реєстраційних документах.

Крім того, підприємець має дотримуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість вироблених товарів, виконаних робіт або наданих послуг, а також виконувати вимоги щодо обов'язкової сертифікації продукції. Важливим обов'язком є недопущення проявів недобросовісної конкуренції та інших порушень антимонопольного законодавства.

До обов'язків підприємця належить також ведення обліку результатів своєї господарської діяльності відповідно до вимог чинного законодавства. Він повинен у встановлені строки подавати до податкових органів декларацію про доходи та майновий стан, а також інші відомості, необхідні

для обчислення податків і обов'язкових платежів, і своєчасно сплачувати їх у порядку та розмірах, визначених законом.

Юридичні особи як суб'єкти підприємницької діяльності мають низку характерних ознак, що відрізняють їх від інших учасників господарських відносин.

По-перше, юридичній особі притаманна організаційна єдність, яка забезпечує перетворення волі засновників у волю самої юридичної особи як цілісного утворення. Це знаходить відображення у визначеній внутрішній структурі, чіткому розмежуванні повноважень органів управління та регламентації взаємовідносин між структурними підрозділами.

По-друге, обов'язковою ознакою є наявність відокремленого майна, що формується за рахунок внесків засновника або засновників під час створення юридичної особи. Майнова відокремленість має важливе практичне значення, оскільки, з одного боку, дозволяє юридичній особі самостійно брати участь у господарському обороті, а з іншого — забезпечує розмежування відповідальності між юридичною особою та її засновниками за зобов'язаннями.

По-третє, юридична особа виступає в цивільному та господарському обороті від власного імені. Саме від свого імені вона набуває майнових і особистих немайнових прав, а також несе відповідні обов'язки, вступаючи у правовідносини з іншими фізичними та юридичними особами. При цьому обсяг її участі в таких відносинах визначається метою створення та цілями діяльності юридичної особи.

По-четверте, юридична особа несе самостійну майнову відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах майна, що належить їй на праві власності або закріплене за нею, якщо інше не передбачено законом. Загальним правилом є те, що засновники не відповідають за зобов'язаннями юридичної особи, так само як і вона не відповідає за зобов'язаннями своїх учасників. Водночас законодавством встановлено певні винятки, зокрема солідарну відповідальність засновників за зобов'язаннями, які виникли до

державної реєстрації юридичної особи. Відповідно до статті 96 Цивільного кодексу України, юридична особа може відповідати за зобов'язаннями своїх засновників, пов'язаними зі створенням, лише за умови подальшого схвалення їхніх дій компетентним органом.

По-п'яте, юридична особа наділена процесуальною правосуб'єктністю, тобто має право бути позивачем або відповідачем у суді. Це зумовлено її активною участю у майнових і немайнових відносинах, можливістю порушення зобов'язань або заподіяння шкоди, що потребує судового захисту порушених прав та інтересів. [35, с. 285].

Ефективність державної політики в сучасних умовах розвитку українського суспільства повинна ґрунтуватися на глибокому аналітичному опрацюванні управлінських рішень, а також на чіткому, відповідальному та професійному виконанні покладених функцій усіма органами державної влади. Саме якість підготовки та реалізації державно-управлінських рішень визначає результативність державного регулювання соціально-економічних процесів.

Державна регуляторна політика у сфері підприємництва базується на низці основоположних принципів. Одним із ключових є принцип адекватності, що передбачає відповідність форм і рівня державного втручання характеру проблеми, яка потребує вирішення, з урахуванням ринкових умов та можливих альтернативних механізмів регулювання. Принцип доцільності означає наявність обґрунтованої потреби у застосуванні регуляторних заходів для досягнення визначених цілей державної політики.

Важливе значення має принцип ефективності, який полягає у досягненні максимально позитивних результатів від дії регуляторного акта за мінімально необхідних витрат ресурсів з боку суб'єктів підприємництва, громадян і держави. Принцип збалансованості спрямований на узгодження інтересів підприємців, суспільства та держави в процесі регуляторної діяльності.

Принцип передбачуваності забезпечує послідовність та стабільність державного регулювання, його відповідність стратегічним цілям державної політики та затвердженим планам підготовки регуляторних актів, що дає змогу суб'єктам господарювання планувати свою діяльність. Не менш важливим є принцип прозорості та врахування громадської думки, який передбачає відкритість дій регуляторних органів, обов'язковий розгляд пропозицій і зауважень, поданих фізичними та юридичними особами та їх об'єднаннями, а також своєчасне інформування громадськості про результати регуляторної діяльності.

Реалізація державної регуляторної політики охоплює комплекс взаємопов'язаних заходів. До них належать планування діяльності з розробки проектів регуляторних актів, встановлення єдиних підходів до аналізу регуляторного впливу та здійснення відстеження результативності прийнятих актів, тобто оцінки рівня їх впровадження та досягнення задекларованих цілей.

Важливою складовою регуляторної діяльності є оприлюднення проектів регуляторних актів з метою отримання зауважень і пропозицій від заінтересованих осіб, а також проведення відкритих громадських обговорень. Крім того, передбачається систематичне відстеження результативності регуляторних актів, їх перегляд і систематизація, недопущення прийняття нормативних актів, що є непослідовними, дублюють або суперечать чинному законодавству. Завершальним елементом є обов'язкове оприлюднення інформації про здійснення регуляторної діяльності та її результати.

Адміністративне законодавство пов'язує регулювання господарської діяльності, включно з підприємницькою, з певними обов'язковими процедурами: реєстрацією суб'єкта господарювання, повідомленням про початок діяльності у визначених випадках, отриманням ліцензії для провадження ліцензованого виду діяльності та отриманням дозвільного документа (крім ситуацій, коли застосовується принцип «мовчазної згоди»). Водночас важко уявити, що дозвільний орган самостійно визнає порушення

встановлених строків видачі документа за наявності повного пакета документів, поданого заявником, а контролюючий орган без судового рішення щодо застосування цього принципу довірить підприємцю «на слово» і не притягне його до відповідальності.

Державне регулювання підприємницької діяльності охоплює комплекс взаємопов'язаних інструментів і механізмів, за допомогою яких держава впливає на розвиток бізнесу. Насамперед ідеться про систему правових засобів, до якої належать закони, нормативно-правові акти, правила та інші документи, що визначають умови здійснення підприємницької діяльності. Важливу роль відіграють також інструменти фінансово-кредитної політики, спрямовані на реалізацію державних програм підтримки та розвитку підприємництва.

Окреме місце в системі державного впливу займають заходи інвестиційної та податкової політики, за допомогою яких держава здійснює економічне стимулювання, зокрема новостворених підприємств. Значущими є й елементи державної інфраструктури підтримки бізнесу, зокрема система бізнес-інкубаторів, мережа центрів зайнятості та установ професійної підготовки, які регулюють рух трудових ресурсів і забезпечують навчання, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів для підприємницької діяльності. Крім того, держава здійснює контроль за дотриманням установлених правових, економічних та організаційних умов розвитку підприємництва.

Методи державного регулювання підприємницької діяльності поділяються на прямі та непрямі. До методів прямого впливу належать визначення стратегічних напрямів розвитку економіки, державне планування, формування та розміщення державного замовлення, проведення державної реєстрації та ліцензування, установлення обов'язкових вимог до якості продукції, технологій і процедур сертифікації, а також застосування правових і адміністративних обмежень або заборон щодо виробництва окремих видів товарів.

Непрямі методи державного регулювання орієнтовані передусім на створення сприятливого середовища для розвитку підприємництва та стимулювання економічної активності суб'єктів господарювання. До них відносять реалізацію грошово-кредитної політики, удосконалення податкового й амортизаційного законодавства, регулювання цін, а також підтримку підприємців шляхом надання державних замовлень та інших економічних стимулів. [60, с.201].

За Бачинським А.Я., державне регулювання підприємницької діяльності слід розглядати як окрему функцію системи державного управління, що полягає у діяльності органів влади, спрямованій на стимулювання підприємницької активності суб'єктів господарювання та оптимізацію регуляторних процедур відповідно до стандартів розвинених економік, з урахуванням змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Він підкреслює, що розвиток механізмів державного регулювання підприємництва слід розуміти як поступовий перехід від традиційних адміністративних методів та інструментів до впровадження нових підходів, властивих сучасному менеджменту, з метою підвищення якості функціонування системи та її складових [63, с. 170].

Лисенко С.С. зазначає, що адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності у сфері торгівлі охоплює такі напрямки: сертифікацію товарів; забезпечення конкуренції та антимонопольного регулювання у торгівельній діяльності; врегулювання податкових відносин між суб'єктами торгівлі та державними фіскальними органами; захист прав споживачів та запобігання порушенню їх законних інтересів (забезпечення права на безпечні та якісні товари); а також встановлення адміністративної відповідальності у сфері торгівлі [70, с.40]. Слід погодитись з Авер'яновим В.Б., який визнає державне регулювання підприємницької діяльності як засновану на законодавстві форму державного впливу на підприємницьку діяльність шляхом встановлення та застосування державними органами правил, спрямованих на забезпечення належних умов

господарської діяльності фізичних та юридичних осіб, що підтримується можливістю застосування правових санкцій при порушенні зазначених правил [69, с.39]. Без запровадження юридичної відповідальності державне регулювання підприємницької діяльності не могло б бути ефективним. Це добре ілюструє приклад виконання рекомендацій головного державного санітарного лікаря України під час карантину, спричиненого поширенням коронавірусної хвороби: частина рекомендацій мала рекомендаційний характер і не виконувалася суб'єктами господарювання, тоді як ті, за порушення яких передбачалася відповідальність, виконувалися.

Таким чином, правове регулювання підприємницької діяльності охоплює широкий спектр заходів: нормотворчу діяльність, державну реєстрацію бізнесу, повідомлення контролюючих органів про початок діяльності, отримання дозвільних документів та ліцензій, реалізацію програм розвитку, регулювання фінансово-кредитної, інвестиційної та податкової політики, планування та здійснення державного нагляду (контролю), антимонопольне регулювання, формування цінової, грошово-кредитної та валютної політики, амортизацію та відновлення основних фондів, кадрову політику, забезпечення виконання державних замовлень, визначення правил ведення підприємницької діяльності, таких як сертифікація, дотримання технічних умов і стандартів, обмеження у виробництві товарів, виконанні робіт та наданні послуг.

Згідно зі статтею 5 Закону України «Про адміністративні послуги», найменування адміністративної послуги та підстави для її надання визначаються виключно законами, що регулюють суспільні відносини у сфері надання адміністративних послуг. Згідно зі статтею 4 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності встановлюється виключно законами, які регулюють відносини, пов'язані з одержанням документів дозвільного характеру.

Вимагати від суб'єктів господарювання отримання документів дозвільного характеру, які не внесені до переліку, визначеного Законом України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» (далі – Перелік), забороняється.

Проведений порівняльний аналіз назв дозвільних документів, зазначених у реєстрі адміністративних послуг Луцької міської ради, та назв дозвільних документів у відповідному Переліку дозволяє констатувати наявність певних відмінностей. Зокрема, замість одного регламентованого дозволу на розміщення зовнішньої реклами Луцька міська рада передбачила надання кількох адміністративних послуг у сфері зовнішньої реклами: зміна технологічної схеми рекламного засобу під час дії дозволу, внесення змін до дозволу у разі зміни містобудівної ситуації, продовження строку дії дозволу, видача дозволу на розміщення зовнішньої реклами, видача дозволу на тимчасову короткострокову рекламу, переоформлення дозволу та його анулювання.

Аналогічне розгалуження спостерігається і щодо інших дозвільних документів, які фактично розбиваються на кілька адміністративних послуг замість одного документа. Крім того, низка процедур, таких як надання дозволу або погодження на розташування тимчасової споруди для провадження підприємницької діяльності, оформлення або продовження паспорта прив'язки тимчасової споруди, укладання договору на тимчасове користування елементами благоустрою для розміщення таких споруд на території Луцької міської громади, у Переліку не передбачені.

Аналіз норм містобудівного законодавства та законодавства про зовнішню рекламу свідчить, що деякі з цих процедур, хоча й не зазначені в Порядку, за своїм змістом та можливими негативними наслідками у разі їх невиконання прирівнюються до дозвільних документів і визначені спеціальними законами. Більшість інших процедур встановлені безпосередньо міською радою в межах її регуляторної діяльності.

Згідно з нормами Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» слід вказати на основні проблемні протиріччя, що виявляються з одного боку у бажанні законотворця впорядкувати правові відносини між регуляторними органами та суб'єктами господарювання, а з іншого – у прагненні реалізації регуляторними органами власних повноважень на здійснення регуляторної діяльності всупереч дерегуляторній діяльності держави.

Починаючи з 2014 року, Україна розпочала курс демократичних перетворень у сфері економічного регулювання, визнавши у Меморандумі про економічну та фінансову політику, що регуляторне середовище в країні є надто ускладненим і створює зайві витрати для бізнесу. У результаті системних нормативних змін Верховна Рада України спільно з Кабінетом Міністрів поступово відмовилися від державного регулювання цін на значну частину товарів, робіт та послуг, скоротили кількість дозвільних документів та запровадили можливість розпочинати окремі види діяльності шляхом їх декларації у відповідних контролюючих органах.

І найголовніше – державна регуляторна політика в Україні спрямована на зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності із застосуванням принципів доцільності, адекватності, ефективності, збалансованості, передбачуваності, прозорості та врахування громадської думки, а декларована на Урядовому порталі реформа «поліпшення бізнес-клімату» передбачає дерегуляцію та спрощення бізнесу (дозвільної системи).

На мою думку, одним із головних недоліків регуляторної процедури є можливість ухвалення регуляторного акта попри негативну громадську думку, а також нечітке законодавче визначення поняття «регуляторний акт», що залишає простір для неоднозначного тлумачення його змісту регуляторними органами щодо встановлення, зміни або скасування норм права. Багато нормативних актів, які регулюють діяльність суб'єктів

підприємництва, передбачають отримання підприємцем різних погоджень або документів, наприклад, паспорта прив'язки для розміщення тимчасової споруди. Хоч ці документи і не є дозвільними, вони встановлені спеціальними законами. Виникає ситуація, коли реформи, спрямовані на спрощення ведення бізнесу на державному рівні, частково реалізовані в окремих нормативних актах, тоді як інші норми потребують приведення у відповідність, інакше вимагати такі документи від підприємців неможливо, якщо їх не прирівняно до дозвільних.

1.3. Світовий досвід підтримки та розвитку підприємництва в умовах економічної нестабільності

З початком повномасштабної війни Україна стикнулася з глибокою соціально-економічною кризою, що виявилася в значних руйнуваннях інфраструктури, втратах робочих місць, масовій міграції населення, економічному спаді та загостренні соціальних проблем. Основними викликами для відновлення економічної активності стали руйнування ключових секторів та втрата можливостей для функціонування малого підприємництва, яке зазвичай виконує роль основного двигуна економіки. Суб'єкти малого підприємництва, через відсутність доступу до фінансування та інфраструктурну деградацію, зазнали особливо серйозних втрат. У такій ситуації нагальною є необхідність вивчення зарубіжного досвіду країн, які також проходили через військові конфлікти, для розробки ефективних стратегій економічного відновлення та відбудови України.

З огляду на історичні приклади Німеччини, Великої Британії, Франції, Японії та Балканських країн, стає очевидним, що підтримка суб'єктів малого підприємництва через фінансові механізми, податкові пільги, інфраструктурні інвестиції, регуляторні реформи та освітні ініціативи відіграє ключову роль у відновленні економіки. Багато з цих країн після військових конфліктів змогли успішно відновити економічну активність завдяки комплексному підходу до стимулювання малого бізнесу. Їхні

стратегії можуть слугувати моделями для України, яка наразі переживає складний період економічної трансформації та відбудови.

Після Другої світової війни Європа зіткнулася з масштабними економічними проблемами, включаючи руйнування інфраструктури, нестачу ресурсів та гострий дефіцит робочих місць. Зокрема, у Німеччині інфраструктура була практично знищена, а промислове виробництво впало на 50% порівняно з довоєнним рівнем [67, с. 243]. Це змусило уряди європейських країн вжити заходів для швидкого відновлення економіки. Одним із ключових елементів цього відновлення стало стимулювання розвитку малого підприємництва, який забезпечив створення робочих місць, підтримку економічної активності та відновлення ринкових відносин.

Для відновлення економічної активності та стабілізації фінансової системи було необхідно впровадити комплексні економічні реформи, серед яких стимулювання малого підприємництва відіграло важливу роль. План Маршалла, офіційно відомий як Європейська програма відновлення (ERP), був американською ініціативою для допомоги у відновленні Європи після Другої світової війни. Він діяв з 1948 до 1952 року і охоплював 16 європейських країн, які брали участь у програмі відновлення. До них належали: Австрія, Бельгія, Велика Британія, Данія, Греція, Ірландія, Італія, Ісландія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Туреччина, Франція, Швеція, Швейцарія. Перелік країн-реципієнтів дає оцінку отриманих на той час сум на основі даних Агентства США з міжнародного розвитку подано у таблиці 1. Згідно з цією оцінкою, найбільшими отримувачами допомоги за планом Маршалла були Велика Британія (24% від загальної кількості окремих країн), Франція (21%), Західна Німеччина (11%), Італія (12%) та Нідерланди (8 %).

План Маршалла передбачав широке використання фінансових інструментів для підтримки малого бізнесу. Одним із ключових механізмів було надання дешевих кредитів та грантів для малих підприємств. Ці кошти використовувалися для придбання обладнання, відновлення інфраструктури

та впровадження інноваційних технологій. За даними американських дослідників, в рамках ERP суб'єкти малого підприємництва отримали понад 20% від загального обсягу фінансування, що сприяло їх швидкому зростанню та розвитку. Для стимулювання малого підприємництва уряди країн-учасниць Плану Маршалла запровадили податкові пільги та регуляторні зміни, що полегшували ведення бізнесу. Зокрема, було знижено ставки податків на прибуток для малих підприємств, спрощено процедури ліцензування та реєстрації нових бізнесів. Це дозволило підприємцям швидко адаптуватися до нових економічних умов та активно розвивати свій бізнес.

Для забезпечення стабільної підтримки малого бізнесу в Німеччині було також створено низку інституцій, які відповідали за фінансову, консультативну та освітню допомогу підприємцям. Однією з таких інституцій стали промислово-торгові палати (Industrie— und Handelskammern, ІНК), які виконували функції інформаційної підтримки для підприємців, забезпечуючи їх інформацією про ринки, юридичні вимоги та можливості фінансування [65, с. 101].

Також велика увага приділялася розвитку ремісничих палат (Handwerkskammern), які підтримували розвиток малих підприємств у галузі ремесел та виробництва. Ці палати не лише забезпечували інформаційну підтримку, але й організовували навчальні програми для підвищення кваліфікації працівників та підприємців [64, с. 62]. Німеччина також використовувала податкові стимули для стимулювання суб'єктів малого підприємництва. Серед заходів були податкові знижки для нових підприємств, пільги на інвестиції в основні засоби та спрощення податкового адміністрування для малих підприємств. Це сприяло зменшенню фінансового навантаження на підприємців та полегшило умови для започаткування бізнесу.

Великобританія після Другої світової війни стикнулася з масштабними економічними викликами, зокрема відновленням національної економіки, реінтеграцією військовослужбовців та подоланням наслідків

руйнувань. Мале підприємництво був ключовим елементом цього процесу, і уряд Великобританії запровадив низку заходів для його стимулювання, які були спрямовані на підтримку підприємництва, сприяння розвитку нових підприємств і відновлення економічної стабільності.

Серед основних фінансових інструментів підтримки малого підприємництва у післявоєнній Великобританії були державні кредити та гранти та програми відновлення капіталу.

Отже, післявоєнні заходи стимулювання малого бізнесу у Великобританії стали основою для відновлення та модернізації національної економіки. Урядові програми фінансової підтримки, податкових пільг, інвестицій у інфраструктуру та освіту забезпечили стабільне відновлення економіки та сприяли розвитку підприємництва. Ці заходи, підкріплені відповідними законодавчими актами, стали успішним прикладом державної політики, спрямованої на підтримку малого підприємництва в умовах економічної кризи.

Більшість зарубіжних практик, спрямованих на підтримку та розвиток малого бізнесу після війни, вже знайшли своє відображення в Плані відновлення України [55, с. 136]. Попри це, для максимального ефекту необхідна подальша адаптація та вдосконалення цих заходів з урахуванням специфіки українських умов і викликів, зокрема в умовах постійної підтримки міжнародних інституцій.

Аналіз методів стимулювання суб'єктів малого підприємництва в післявоєнний період у країнах Німеччина, Велика Британія, Франція, Японія та Балканських країнах демонструє, що комплексний підхід до відновлення економіки, включаючи фінансову підтримку, розвиток інфраструктури, освітні програми та державні реформи, є критично важливим для успішного відновлення малого бізнесу.

У Німеччині важливими елементами відновлення стали кредити від Німецького банку реконструкції (KfW) та програма Плану Маршалла, які забезпечили необхідні фінансові ресурси. Паралельно з цим, реформи

Людвіга Ерхарда, що включали дерегуляцію та податкові пільги, сприяли швидкому розвитку підприємництва.

Велика Британія реалізувала державні кредити та гранти через програми, такі як "Small Industries Scheme", і зосередилася на відновленні регіональної інфраструктури, що стало важливим чинником для залучення нових підприємств. Зниження податкового навантаження для бізнесу в найпостраждаліших регіонах також відіграло значну роль.

У Франції програма Національного плану модернізації забезпечила пільгові кредити для малих підприємств, що дозволило їм модернізувати виробництво. Створення спеціальних банків розвитку дало змогу надавати цілеспрямовану фінансову підтримку, а регіональні агентства розвитку забезпечили доступ до консультаційних послуг.

Японія, завдяки міжнародній допомозі та пільговим кредитам через Японський банк розвитку (JDB), зуміла швидко відновити інфраструктуру та підтримати малий бізнес. Програми професійної підготовки для підприємців, реалізовані через Японську організацію сприяння розвитку МСБ, суттєво підвищили їхню конкурентоспроможність. Балканські країни використовували фінансування через "WB EDIF" від ЄБРР для відновлення об'єктів інфраструктури, а спрощення регуляторного середовища підвищило доступність для нових підприємств.

Відповідно до отриманих даних, Україні рекомендується запровадити комплексну програму підтримки малого бізнесу, що включає створення спеціалізованого банку для надання пільгових кредитів, розробку Національного плану модернізації та розвитку, залучення міжнародних фінансових ресурсів, а також реалізацію освітніх програм для підприємців. Застосування цих методів на основі досвіду інших країн може стати ключовим чинником для успішного відновлення та розвитку суб'єктів малого підприємництва в Україні після війни.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

2.1 Моніторинг розвитку підприємництва

Підприємництво у воєнний період набуває ключового значення як соціально-економічна основа країни, яка здатна забезпечити зайнятість, виробничу активність і диверсифікацію економічних процесів. За даними United Nations Development Programme (UNDP), саме мікро, малі та середні підприємства (МСБ / MSMEs) становлять майже 100 % усіх бізнес-суб'єктів в Україні, забезпечують близько 74 % робочих місць і створюють 64 % доданої вартості в економіці.

Попри руйнівні наслідки повномасштабного вторгнення — падіння ВВП, втрати робочих місць, руйнування інфраструктури — малі підприємства показали високу стійкість і здатність до відновлення. Згідно з аналізом, 82 % МСБ, які тимчасово припинили діяльність на початку війни, частково або повністю відновили її до кінця 2023 року.

З іншого боку, кількість фізичних осіб-підприємців (ФОП), що зареєструвались з початку війни, різко зросла: понад 760 тис. нових ФОП відкрито, хоч частина й закрилась — близько 685 тис. — за три роки конфлікту. Це свідчить про активізацію підприємницької ініціативи навіть в умовах надзвичайної невизначеності, а також про намагання населення зберегти засоби до існування через індивідуальну працю та малий бізнес.

Таким чином, мікро- та малі підприємства України стали «економічним щитом» — вони забезпечують зайнятість, виконують роль адаптивної економічної сили, що здатна швидко перебудовуватися, змінювати профіль діяльності, реагувати на попит, підтримувати локальні ринки й інтегрувати нові бізнес-моделі. Їхня стійкість спричинена відносно низьким рівнем капіталомісткості, спрощеними управлінськими структурами та прив'язаністю до локального споживчого попиту, що дозволяє оперативно

мінімізувати втрати в умовах кризових шоків. Водночас саме ці особливості обмежують можливості масштабування та впровадження інновацій у малому бізнесі, підвищуючи його залежність від зовнішнього фінансування, державної підтримки та рівня розвитку інституційного середовища. Низька інвестиційна спроможність, розпорошеність ринків, дефіцит людського капіталу та нерівномірність регіонального розвитку формують перешкоди, які стримують перебудову мікро- та малих підприємств у драйвери довгострокового економічного зростання. За таких умов формування напрямів розвитку підприємництва має ґрунтуватися не лише на кількісному відновленні суб'єктів господарювання, а й на підвищенні їх продуктивності, інноваційності та інтегрованості в національні й міжнародні ланцюги створення доданої вартості, що є необхідною передумовою стійкого економічного відновлення України.

Відтак, розвиток малого й мікробізнесу у воєнний період — це не просто питання виживання окремих підприємців, а необхідний механізм підтримки економіки загалом, забезпечення стабільності, збереження робочих місць і основа для подальшого відновлення. Така роль підприємництва стає фундаментом для майбутнього економічного відродження, формування конкурентоспроможного середовища та нових шляхів економічного зростання (табл.2.1).

Таблиця 2.1 – Основні показники розвитку підприємництва в Україні протягом 2022-2024 рр.

Показники	фізичні особи-підприємці				
	Роки	усього	суб'єкти середнього підприємства	суб'єкти малого підприємства	з них суб'єкти мікропідприємства
Кількість діючих суб'єктів господарювання, один.	2022	1470584	254	1470330	1465345
	2023	1605341	226	1605115	1598892
	2024	1663811	192	1663619	1657620
Кількість діючих суб'єктів господарювання на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	2022	371	0	371	369
	2023	383	0	383	381
	2024	383	0	383	381

Продовження табл. 2.1

Показники	фізичні особи-підприємці				
	Роки	усього	суб'єкти середнього підприємництва	суб'єкти малого підприємництва	з них суб'єкти мікропідприємництва
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	2022	2120,0	27,3	2092,7	1999,9
	2023	2369,5	23,5	2346,0	2235,2
	2024	2429,1	19,7	2409,4	2303,1
Кількість найманих працівників, тис. осіб	2022	649,4	27,1	622,3	534,6
	2023	764,1	23,3	740,8	636,3
	2024	765,3	19,5	745,8	645,4
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млн.грн.	2022	86857,5	31774,5	55083,0	31158,1
	2023	118527,8	42150,0	76377,8	44290,9
	2024	140780,0	43870,2	96909,8	58922,0

Дані табл. 2.1 свідчать, що протягом 2022–2024 років діяльність фізичних осіб-підприємців демонструє стійке й системне зростання, що відображає підвищення ролі цього сегмента у формуванні підприємницького середовища та забезпеченні економічної динаміки країни. Загальна кількість діючих суб'єктів господарювання серед ФОП зростала щороку — з 1,47 млн. у 2022 році до 1,66 млн. у 2024 році. Така концентрація підприємницької активності у найдрібнішому сегменті свідчить про те, що мікробізнес відіграє особливу роль у формуванні економічної стійкості, здатності до швидкої перебудови та підтримці зайнятості, навіть за умов підвищеної турбулентності ринку.

Зростання показника кількості діючих суб'єктів на 10 тис. населення також підтверджує активізацію підприємницьких ініціатив. Значення цього показника у 2023 році піднялося до 383 одиниць і залишилось на аналогічному рівні у 2024 році, що свідчить про підвищення насиченості економічного простору підприємцями та про формування більш конкурентного та динамічного ринку. Така стабільність важлива для оцінки потенціалу регіонального та національного економічного розвитку, оскільки

показує сталість інтересу населення до самозайнятості та створення власного бізнесу.

Чітко простежується зростання і в показниках зайнятості: чисельність зайнятих працівників у секторі ФОП збільшилася з 2,12 млн. осіб у 2022 році до 2,43 млн. у 2024 році, що є підтвердженням нарощення економічної активності та розширення бізнес-операцій. При цьому кількість найманих працівників збільшувалася більш динамічно, особливо у мікросегменті, що свідчить про підвищення спроможності мікропідприємств створювати нові робочі місця. Це важливий структурний зсув, адже він демонструє, що мікробізнес не лише зберігає свою частку на ринку, а й поступово нарощує соціально-економічний вплив.

Особливо суттєвою є позитивна динаміка обсягів реалізованої продукції. Загальний обсяг зріс із 86,9 млрд. грн у 2022 році до 140,8 млрд. грн у 2024 році, що відповідає збільшенню більш, ніж на 62%. Основний внесок у це забезпечують саме малі та мікропідприємства, частка яких у структурі реалізованої продукції стабільно переважає. Зростання обсягів реалізації у мікросегменті — з 31,2 млрд. грн до 58,9 млрд. грн — свідчить про розширення ринкових можливостей, підвищення продуктивності та кращу інтеграцію мікробізнесу у виробничо-торговельні ланцюги.

Таким чином, узагальнені результати за 2022–2024 роки свідчать, що сектор фізичних осіб-підприємців продовжує зміцнювати свої позиції, виступаючи важливим двигуном економічної активності, зайнятості та відродження економіки. Зростання кількості підприємців, чисельності зайнятих і найманих працівників, а також збільшення обсягів реалізованої продукції засвідчують здатність цього сектора оперативно адаптуватися до нових умов, використовувати ринкові можливості та забезпечувати стійкий розвиток, навіть за умов складного макроекономічного середовища.

Для більш детального розуміння структури цього процесу та оцінки питомої ваги малих і мікропідприємств, у загальній кількості діючих

підприємств, наведені узагальнені дані в табл. 2.2-2.4, що дозволяє простежити тенденції розвитку сектору у розрізі галузей.

Таблиця 2.2 Динаміка кількості мікропідприємств із чисельністю працівників до 9 осіб протягом 2022-2024 рр.

Роки	Підприємства з кількістю зайнятих працівників до 9 осіб						
	Кількість діючих підприємств, одиниць	Кількість зайнятих працівників, осіб	Кількість найманих працівників, осіб	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), тис.грн.	Витрати на персонал, тис.грн.	У тому числі	
						витрати на оплату праці, тис.грн.	відрахування на соціальні заходи, тис.грн.
2022	304343	745710	650625	1892973057,8	59538061,6	46875445,7	12662615,9
2023	205491	555934	515056	1519095865,0	53886405,0	43121838,3	10764566,7
2024	255119	587663	512242	1790324001,2	65523328,5	52316225,4	13207103,1

Аналіз даних табл.2.2 свідчить, що протягом 2022-2024 рр. мікропідприємства з кількістю зайнятих до 9 осіб показують циклічну динаміку діяльності. У 2022 році працювало 304 343 підприємства, які забезпечували зайнятість 745 710 осіб, з них 650 625 — наймані працівники. У 2023 році кількість підприємств скоротилася до 205 491, що призвело до зменшення чисельності зайнятих до 555 934 осіб та найманих працівників до 515 056 (рис.2.1).

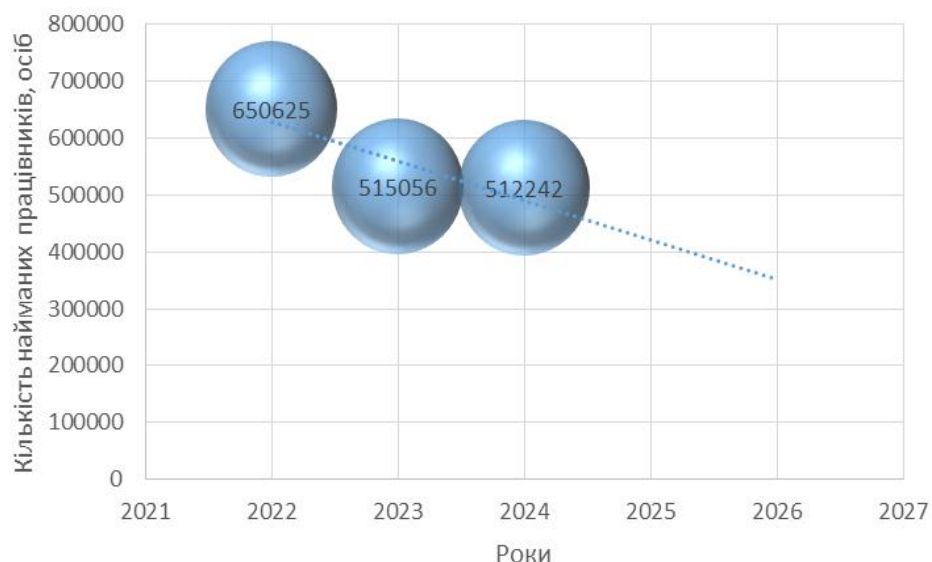

Рис. 2.1 Динаміка кількості мікропідприємств із чисельністю працівників до 9 осіб протягом 2022-2024 рр.,

Така динаміка свідчить про високий рівень адаптивності мікробізнесу до змін економічного середовища та впливу зовнішніх факторів, зокрема воєнних дій та мобілізаційних процесів. Циклічний характер розвитку мікропідприємств відображає як їхню високу чутливість до економічних потрясінь, так і здатність швидко відновлюватися після кризових періодів.

Аналіз також демонструє, що мікропідприємства зберігають свою роль стабілізаторів зайнятості, особливо у секторах торгівлі, послуг і легкої промисловості, де порівняно низький бар'єр входу на ринок дозволяє швидко відновлювати діяльність та реагувати на коливання попиту. Водночас скорочення кількості підприємств у 2023 році підкреслює зниження обсягу реалізованої продукції — до 1 519 095 865 тис.

У 2024 році спостерігається відновлення активності: кількість мікропідприємств збільшилася до 255 119, чисельність зайнятих — до 587 663 осіб, а найманих працівників — до 512 242. Обсяг реалізованої продукції зріс до 1 790 324,01 тис. грн, а витрати на персонал збільшилися до 65 523 329 тис. грн, включаючи оплату праці 52 316 225 тис. грн та відрахування на соціальні заходи 13 207 103 тис. грн.

Ця динаміка демонструє, що скорочення мікропідприємств і зайнятості у 2023 році безпосередньо вплинуло на зменшення обсягів виробництва та відповідно на витрат на персонал, тоді як відновлення у 2024 році забезпечило збільшення виробничих обсягів, чисельності працівників та безумовно і витрат на персонал, що підтверджує здатність сектору оперативно реагувати на зміну економічних умов та підтримувати стійку економічну активність.

Таким чином, ефективне відновлення та розвиток мікропідприємств є критично важливим для забезпечення стійкості економіки, підтримки зайнятості та підвищення продуктивності сектору в цілому.

Таблиця 2.3 Динаміка кількості малих підприємств із чисельністю працівників від 10 до 49 осіб протягом 2022-2024 рр.

Роки	Підприємства з кількістю зайнятих працівників від 10 до 49 осіб						
	Кількість діючих підприємств, од.	Кількість зайнятих працівників, осіб	Кількість найманих працівників, осіб	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), тис.грн	Витрати на персонал, тис.грн.	У тому числі	
						витрати на оплату праці, тис.грн.	відрахування на соціальні заходи, тис.грн.
2022	49809	1040576	1035015	2650976638,6	136636206,7	110870317,3	25765889,4
2023	42235	882758	877574	1932612721,2	127089536,7	104703011,6	22386525,1
2024	39420	817035	811475	2498764697,5	142313591,2	118150934,5	24162656,7

Дані табл. 2.3 за 2022–2024 роки демонструють, що малі підприємства з чисельністю працівників від 10 до 49 осіб зазнали значних коливань у діяльності під впливом воєнного стану та соціально-економічних змін. У 2022 році сектор працював стабільно — налічувалося 49 809 підприємств із понад мільйоном зайнятих, а обсяг реалізованої продукції складав 2,65 трлн. грн. У 2023 році кількість підприємств зменшилася до 42 235, а чисельність працівників скоротилася до 882 758 осіб, що відобразило наслідки масової мобілізації, виїзду частини населення за кордон та загальне зниження економічної активності. Це призвело до зменшення обсягів виробництва та витрат на персонал. У 2024 році спостерігається часткове відновлення діяльності: кількість малих підприємств становить 39 420, чисельність зайнятих — 817 035 осіб, а обсяг реалізованої продукції зріс до 2,5 трлн. грн. Збільшення витрат на персонал та виплат працівникам свідчить про адаптацію малих підприємств до умов воєнного часу, реорганізацію виробничих процесів та відновлення активності навіть за обмеженої кількості працівників. Динаміка підтверджує, що сектор малих підприємств зберігає стійкість і здатність реагувати на виклики, пов'язані з мобілізацією, міграцією населення та змінами в економічному середовищі. Водночас зазначене зростання має переважно відновлювальний, а не експансивний характер і значною мірою зумовлене інфляційними чинниками, перерозподілом попиту та структурними зрушеннями у бік менш

капіталомістких видів діяльності. Нерівномірність відновлення за регіонами та секторами економіки, збереження дефіциту кваліфікованої робочої сили й обмежений доступ до інвестиційних ресурсів стримують можливості підвищення продуктивності малого бізнесу. Це свідчить про необхідність переходу від політики короткострокового антикризового реагування до формування системних напрямів розвитку малого підприємництва, орієнтованих на технологічне оновлення, зростання доданої вартості та підвищення його ролі в структурі післявоєнного економічного відновлення України. У іншому випадку це призведе до скорочення чисельності робочих місць та негативного впливу на відновлення економіки України (рис.2.2).

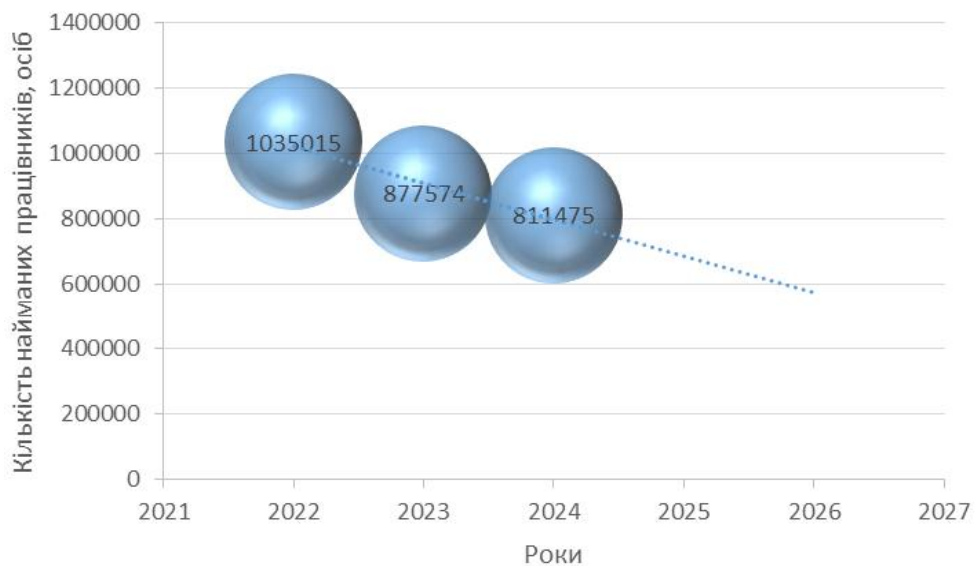

Рис. 2.2 Динаміка змін кількості найманих працівників малих підприємств із чисельністю працівників від 10 до 49 осіб за трендом, сформованим протягом 2022-2024 рр.

У зазначеному контексті актуальною є потреба у формуванні чітко структурованих напрямів розвитку малого підприємництва, які мають враховувати як поточні обмеження воєнного часу, так і стратегічні цілі післявоєнного відновлення економіки України. Йдеться не лише про збереження кількісних параметрів діяльності малого бізнесу, а передусім про підвищення його економічної ефективності, продуктивності праці та інноваційної спроможності. Найбільшого значення набувають напрями,

пов'язані з технологічною модернізацією, цифрової трансформації бізнес-процесів, розвитком підприємницьких компетенцій, полегшення доступу до фінансових ресурсів, а також залучення малих підприємств до регіональних і галузевих ланцюгів створення доданої вартості. Саме такий системний підхід до визначення та реалізації таких напрямів розвитку дозволить перетворити сектор малого підприємництва з інструмента короткострокової адаптації на один із ключових драйверів економічного відновлення України.

Особливу увагу привертають малі підприємства із чисельністю працівників від 50 до 249 осіб, які займають проміжне місце між мікробізнесом і середнім бізнесом та часто є носіями інноваційних ідей і технологій. Динаміка їх кількості протягом 2022–2024 років дозволяє простежити особливості адаптації до воєнних і економічних викликів, оцінити ефективність відновлювальних процесів та визначити можливі напрями підтримки цього сегмента. Нижче наведено табл.2.4, яка демонструє зміни в чисельності таких малих підприємств за даний період.

Таблиця 2.4 Динаміка кількості малих підприємств із чисельністю працівників від 50 до 249 осіб протягом 2022-2024 рр.

Роки	Підприємства з кількістю зайнятих працівників від 50 до 249 осіб						
	Кількість діючих підприємств, одиниць	Кількість зайнятих працівників, осіб	Кількість найманих працівників, осіб	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), тис.грн.	Витрати на персонал, тис.грн.	У тому числі	
						витрати на оплату праці, тис.грн.	відрахування на соціальні заходи, тис.грн.
2022	13231	1399108	1397988	2869748550,6	259814396,2	216105900,1	43708496,1
2023	11195	1191013	1189912	2582563485,0	225286170,5	187989695,4	37296475,1
2024	10609	1122580	1121732	3273095509,9	265189869,2	223035810,2	42154059,0

Протягом 2022–2024 років середні підприємства з чисельністю працівників від 50 до 249 осіб відображали помітну реакцію на виклики воєнного стану та соціальних змін. У 2022 році сектор функціонував на високому рівні: 13 231 підприємство забезпечувало роботу понад 1,39 млн. осіб і виробляло продукцію на 2,87 трлн. грн. У 2023 році кількість підприємств та зайнятих осіб зменшилася, а обсяг виробництва скоротився

до 2,58 трлн. грн, що відображає вплив мобілізації чоловіків та часткову міграцію населення.

У 2024 році, незважаючи на подальше скорочення числа підприємств до 10 609, виробничі показники відновилися: обсяг реалізованої продукції зріс до 3,27 трлн. грн, а чисельність працівників залишилася високою — понад 1,12 млн. осіб. Витрати на персонал, включно з оплатою праці та соціальними відрахуваннями, збільшилися, що показує здатність середніх підприємств адаптуватися до складних умов, зберігати трудові ресурси та ефективно підтримувати виробничий потенціал.

Динаміка підтверджує стійкість малих підприємств та важливість дрібного підприємництва як важливого сегмента економіки навіть у воєнний період. Оскільки малий та мікросектор гнучко реагує на зміни економічного середовища і зберігає свою активність.

Втім, очікувані прогнози, сформовані на основі багаторічних тенденцій, що сформувались протягом 2022-2024 рр. невтішні (рис.2.3).

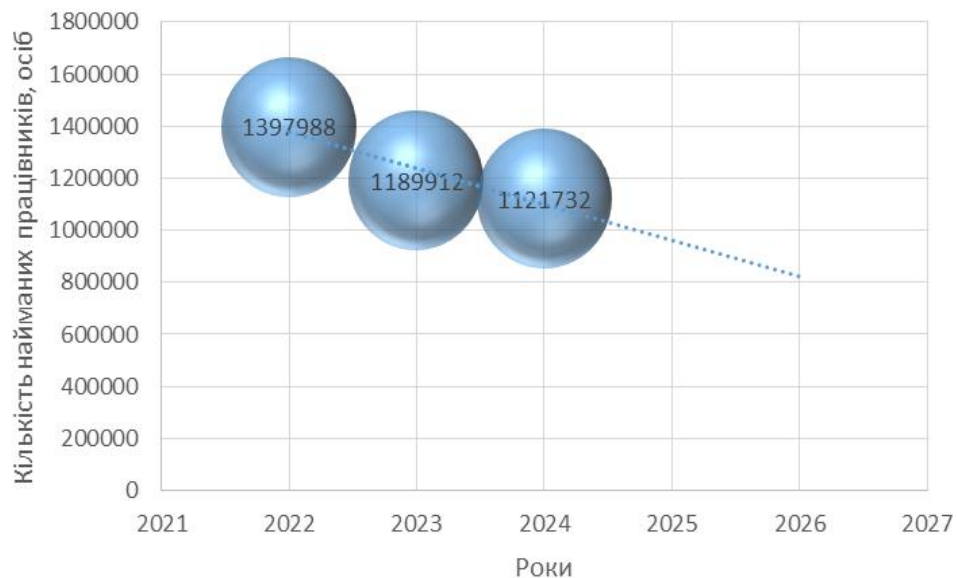

Рис. 2.3 Динаміка змін кількості найманих працівників малих підприємств із чисельністю працівників від 50 до 249 осіб за трендом, сформованим протягом 2022-2024 рр.

Отже, результати моніторингу свідчать, що підприємництво в Україні за період 2022–2024 рр. продемонструвало значну адаптивність до екстремальних викликів, зумовлених повномасштабною війною, що вплинуло на форму та перспективи його подальшого розвитку в 2025–2030 рр. Незважаючи на суттєві негативні фактори, включно з військовою агресією, енергетичними проблемами та нестабільністю економічного середовища, українські підприємці не лише зберігають свою активність, але й проявляють стійкість, адаптуючи бізнес-моделі до нових умов і концентруючись на цифрових рішеннях та диверсифікації діяльності. Згідно з результатами досліджень, у 2024 р. приблизно 80 % малого та середнього бізнесу планували розширення своєї діяльності та залучення додаткового фінансування, що вказує на позитивну динаміку підприємницьких планів розвитку навіть за умов війни та економічної невизначеності.

За період 2022–2024 рр. спостерігалася і активна цифрова трансформація підприємницької діяльності: значно збільшилося використання електронних державних сервісів для реєстрації та ведення бізнесу, застосування онлайн-платежів і цифрових інструментів управління, що дало змогу зменшити залежність від фізичної інфраструктури та розширити доступ до зовнішніх ринків. Разом із цим українські підприємці активно виходили на міжнародні ринки, розширюючи експортні можливості та шукаючи нові канали збуту, що набуло особливої актуальності з огляду на геополітичні зміни та обмеження традиційних торгових шляхів.

Період 2022–2024 рр. також характеризується диверсифікацією секторної структури бізнесу: спостерігалось зростання реєстрацій компаній у високотехнологічних галузях, зокрема ІТ-секторі та машинобудуванні, що зумовлено зростанням попиту на технологічні рішення для оборони та посилення енергетичної безпеки. Водночас фрагментарні дані вказують на регіональну нерівномірність підприємницької активності, де безпекова ситуація та доступ до інфраструктури залишаються важливими факторами визначення локальних можливостей для ведення бізнесу.

Важливою умовою подальшого розвитку підприємництва є спільні зусилля держави та міжнародних партнерів, спрямовані на дерегуляцію, розвиток цифрових рішень та створення сприятливого бізнес-клімату. Це передбачає оновлення регуляторних механізмів та вдосконалення сервісів підтримки підприємців, що здатне зменшити адміністративні перешкоди і сприяти конкурентоспроможності українських підприємств у ЄС-орієнтованому економічному просторі

Прогноз на 2025–2030 рр. передбачає зміцнення цих тенденцій: підприємництво в Україні все активніше впроваджуватиме цифрові бізнес-моделі та експортно орієнтовані підходи, зростатиме роль інноваційних галезей і «зеленої» економіки, а також відкриватимуться ширші можливості для залучення малого бізнесу до глобальних ланцюгів створення доданої вартості. Разом з цим, загальний бізнес-клімат і продуктивність підприємницької діяльності залишатимуться чутливими до макроекономічних і безпекових ризиків, що вимагає подальшої уваги до інституційних реформ і фінансових механізмів підтримки розвитку підприємництва.

2.2 Діагностика розвитку підприємництва за видами економічної діяльності

Підприємництво є одним із головних двигунів економічного розвитку, формування робочих місць і впровадження інновацій у національну економіку. Особливої значущості набуває його роль у період післявоєнного відновлення України, коли економіка стикається з високим рівнем невизначеності, структурними дисбалансами та змінами в попиті на продукцію й послуги. За таких умов аналіз розвитку підприємництва за окремими видами економічної діяльності набуває особливої ваги, оскільки дає змогу визначити які сектори економіки демонструють високу адаптивність, а які потребують цільової підтримки та модернізації.

Детальні дані про кількість діючих малих та мікропідприємств за видами економічної діяльності наведені в таблиці 2.5, що дозволяє простежити розподіл підприємницької активності за секторами та оцінити вплив воєнних та соціальних факторів на різні галузі економіки.

Таблиця 2.5 – Кількість діючих малих та мікропідприємств за видами економічної діяльності протягом 2022-2024 рр.

Галузі	Роки	Кількість діючих підприємств за видами діяльності			
		суб'єкти малого підприємництва		з них суб'єкти мікропідприємництва	
		тис.грн.	у % до загального показника фізичних осіб-підприємців відповідного виду діяльності	тис.грн.	у % до загального показника фізичних осіб-підприємців відповідного виду діяльності
Усього	2022	246647	94,2	206213	78,7
	2023	293270	95,2	254982	82,8
	2024	271021	94,9	232886	81,5
Сільське господарство	2022	31122	94,8	26338	80,2
	2023	39393	96,3	34909	85,4
	2024	34106	95,9	29592	83,2
Промисловість	2022	31955	87,7	23634	64,9
	2023	37656	90,0	29718	71,0
	2024	36454	89,6	28293	69,5
Будівництво	2022	20890	96,8	17207	79,8
	2023	24176	97,5	20805	83,9
	2024	23134	97,5	19841	83,6
Оптова та роздрібна торгівля	2022	64561	95,8	55289	82,0
	2023	76708	96,4	67930	85,4
	2024	68469	95,9	60028	84,0
Транспорт та складське господарство	2022	12209	92,8	9505	72,3
	2023	15562	94,5	12759	77,5
	2024	14246	94,0	11417	75,3
Інформація та комунікації	2022	11459	97,1	9917	84,1
	2023	13416	97,5	12008	87,3
	2024	12444	96,8	10898	84,8
Фінансова та страхова діяльність	2022	2933	92,2	2451	77,1
	2023	3142	92,5	2651	78,0
	2024	2672	91,6	2226	76,3

Аналіз даних табл. 2.5 за 2022–2024 роки свідчить, що структура підприємництва в Україні залишається стабільно орієнтованою на малий і мікро-бізнес. Загальне зростання кількості підприємств у 2023 році до 293 270, а потім незначне зниження до 271 021 у 2024 році відображає

циклічність підприємницької активності: після попереднього відновлення частина підприємств скоротила діяльність, що могло бути наслідком внутрішніх економічних корекцій або ринкових обмежень. При цьому частка малих підприємств залишалася високою — близько 94–95 %, а серед них мікро-підприємства склали більшість (понад 78 %), що свідчить про домінування дрібного бізнесу у всіх секторах економіки.

Слід зазначити, що галузевий розподіл демонструє різні тенденції адаптації підприємств. У сільському господарстві кількість малих підприємств досягла піку у 2023 році (39 393), а частка мікропідприємств склала 85,4 %. Це свідчить про високу гнучкість аграрного сектору та здатність оперативно реагувати на зміни попиту та ринкової кон'юнктури. У промисловості відзначається стійке зростання кількості малих підприємств у 2023 році, тоді як частка мікропідприємств залишалася відносно нижчою — близько 71 %. Це відображає більшу представленість середніх підприємств у виробничому секторі та необхідність більших ресурсних та організаційних структур для забезпечення виробничих процесів.

Будівельний сектор характеризується стабільністю та високим відсотком мікропідприємств (понад 80 %), що свідчить про гнучкість і швидку здатність реагувати на локальні потреби ринку та коливання обсягів замовлень. Сектор оптової та роздрібної торгівлі демонструє активну динаміку: чисельність підприємств у 2023 році зросла до 76 708, а частка мікропідприємств сягнула 85,4 %, що відображає значення малих підприємств у забезпеченні товарного обігу та задоволенні споживчого попиту.

Сектори транспорту та складського господарства, а також інформації та комунікацій, показують стійке зростання підприємницької активності у 2023 році, що пояснюється відновленням логістичних та технологічних ланцюгів після кризових подій. У сфері інформаційних технологій частка мікропідприємств досягла 87,3 %, підкреслюючи важливість малих і гнучких структур у новітніх та інноваційних галузях економіки.

Фінансова та страхова діяльність показує більш стабільну динаміку з незначними коливаннями кількості підприємств та частки мікропідприємств, що обумовлено високим рівнем регуляторних вимог та концентрацією фінансових ресурсів у середніх структурах.

Особливо помітна тенденція високої частки малих і мікропідприємств у таких секторах, як сільське господарство, будівництво та торгівля. Це пояснюється низьким бар'єром для входу на ринок, відносно невеликою потребою у стартовому капіталі та можливістю швидкого реагування на зміни попиту, що стимулює створення нових підприємств у цих галузях навіть в умовах економічної нестабільності. Крім того, ці сектори дозволяють підприємцям гнучко адаптувати виробничі та комерційні процеси до локальних умов, розширювати нішу послуг або продукції та ефективно використовувати сезонні й регіональні ресурси. Така динаміка сприяє не лише підтриманню зайнятості на місцевому рівні, а й формує основу для відновлення внутрішнього споживчого ринку та економіки.

Натомість промисловість і фінансовий сектор характеризуються трохи меншою часткою малих підприємств, що свідчить про більшу капіталомісткість, високу технологічну складність і необхідність професійних компетенцій для ведення бізнесу. У цих галузях утворення нових підприємств відбувається більш помірними темпами, а зростання кількості діючих суб'єктів часто залежить від доступу до інвестицій, державних програм підтримки та інноваційної інфраструктури. Водночас навіть незначне збільшення частки малих підприємств у промисловості і фінансах може мати значний мультиплікативний ефект для економіки, так як ці підприємства часто інтегруються в ланцюги створення доданої вартості, стимулюють технологічні трансформації та сприяють розвитку високопродуктивних секторів економіки.

Наведені тенденції підтверджуються даними табл. 2.6, де представлено кількість зайнятих працівників у малому та мікробізнесі протягом 2022–2024 років за окремими галузями.

Упродовж 2022–2024 років зайнятість у малому та мікробізнесі демонструє поєднання стійких і суперечливих тенденцій, що відображають процеси трансформації української економіки в умовах воєнного часу.

Таблиця 2.6. Кількість зайнятих працівників у малому та мікробізнесі протягом 2022-2024 рр.

	2022				2023				2024			
	малі підприємства		мікропідприємства		малі підприємства		мікропідприємства		малі підприємства		мікропідприємства	
	осіб	у % до загальної кількості зайнятих працівників	осіб	у % до загальної кількості зайнятих працівників	осіб	у % до загальної кількості зайнятих працівників	осіб	у % до загальної кількості зайнятих працівників	осіб	у % до загальної кількості зайнятих працівників	осіб	у % до загальної кількості зайнятих працівників
Усього	33428	27,5	12101	10,0	32541	29,1	12771	11,4	32210	29,3	12420	11,3
Сільське господарство	6250	33,4	2467	13,2	6040	46,4	2293	17,6	6265	46,7	2608	19,4
Промисловість	9300	18,0	2704	5,2	9390	19,5	3043	6,3	9747	21,5	2889	6,4
Будівництво	2020	64,7	828	26,5	2135	69,5	938	30,5	2086	69,8	877	29,4
Оптова та роздрібна торгівля	6439	47,1	2881	21,1	5753	40,8	2929	20,8	5206	37,5	2702	19,5
Транспорт, складське господарство,	1660	42,5	578	14,8	1517	39,4	696	18,1	1392	38,1	596	16,3
Фінансова та страхова діяльність	74	100	23	31,1	70	100,0	21	30,0	к	к	17	23,3

Символ (к) – дані не оприлюднюються з метою виконання вимог Закону України «Про офіційну статистику» щодо забезпечення гарантій органів державної статистики щодо статистичної конфіденційності.

Загальна кількість зайнятих у цих секторах незначно скорочується, проте частка малих підприємств у структурі зайнятості зростає, тоді як частка мікробізнесу залишається майже стабільною. Це свідчить про зміцнення ролі малого бізнесу як ключового елемента відновлення

економічної активності, тоді як мікробізнес виявляє більшу вразливість до зовнішніх шоків. Найпомітніше зростання частки зайнятих у малих підприємствах характерне для сільського господарства, промисловості та будівництва, що відповідає потребам воєнної економіки, зокрема переформатуванню логістики, перенесення виробництв та активізації відновлювальних робіт. Водночас у торгівлі, транспорті та операціях із нерухомістю відображається спад частки зайнятих як у малих, так і в мікропідприємствах, що може бути наслідком скорочення купівельної спроможності населення, зміни структури споживчого попиту, посилення конкуренції з боку великих мереж та онлайн-платформ.

Фінансової діяльності демонструють майже повну концентрацію зайнятих у малому бізнесі, що вказує на домінування приватних ініціатив малого масштабу, зокрема у сфері альтернативної та позашкільної освіти, фінансового консалтингу та фінтех-послуг. У секторі охорони здоров'я й соціальної допомоги частки зайнятих у малих і мікропідприємствах залишаються стабільно низькими, що відповідає високій інституційній вагомості великих та державних медичних установ. Нестабільність простежується у сфері мистецтва, спорту й розваг, де значні коливання пояснюються загальною вразливістю галузі до воєнних ризиків та нерівномірного відновлення діяльності.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що малий бізнес у 2022–2024 роках відіграє роль стабілізатора ринку праці та одного з головних чинників економічної адаптації. Його гнучкість дозволяє швидше реагувати на зміни, компенсувати втрати в окремих секторах та підтримувати зайнятість у критично важливих галузях. Мікробізнес при цьому залишається важливим, але більш чутливим до стресів сегментом, який потребує додаткових інструментів підтримки для забезпечення стійкості. Загальна структура зайнятості свідчить про перерозподіл трудових ресурсів на користь секторів, які можуть адаптуватися до воєнних умов, та про формування нової конфігурації підприємницької активності, в якій малий бізнес поступово

посилює свій вплив на економічний розвиток країни. Цей процес відображає не лише зміни в кількісних показниках зайнятості, а й трансформацію бізнес-моделей, орієнтованих на гнучкість, швидку адаптацію до ринкових змін і ефективне використання ресурсів. Аналіз витрат на персонал (табл.2.7), чисельності працівників та обсягів реалізованої продукції дозволяє простежити, які сегменти малого бізнесу відновлюються швидше, а які потребують цільової підтримки, що є особливо важливим для розробки стратегій економічного відновлення країни.

Таблиця 2.7. Витрати малих і мікропідприємств на персонал протягом 2022-2024 рр.

Роки	Витрати підприємства з кількістю зайнятих працівників від 10 до 49 осіб			Витрати підприємства з кількістю зайнятих працівників від 50 до 249 осіб		
	витрати на персонал, тис. грн	витрати на оплату праці, тис. грн	відрахування на соціальні заходи	витрати на персонал, тис. грн	витрати на оплату праці, тис. грн	відрахування на соціальні заходи
Сільське господарство						
2022	16108851,8	13038891,1	3069960,7	34295301,7	28306657,4	5988644,3
2023	17057445,3	14009283,3	3048162,0	28118856,4	23200508,8	4918347,6
2024	16420816,1	13488790,9	2932025,2	25804525,9	21313570,6	4490955,3
Промисловість						
2022	67190424,8	55850843,2	11339581,6	28004209,6	22805262,0	5198947,6
2023	58801952,2	48784171,8	10017780,4	25015859,5	20589986,9	4425872,6
2024	71924157,6	60158844,8	11765312,8	29053704,5	24051792,9	5001911,6
Будівництво						
2022	11697492,8	9332354,4	2365138,4	10953805,0	8994268,0	1959537,0
2023	8035643,1	6505381,4	1530261,7	7253526,5	5918210,9	1335315,6
2024	8891037,8	7251132,5	1639905,3	8038141,9	6626486,8	1411655,1
Оптова та роздрібна торгівля						
2022	31007643,0	25287234,3	5720408,7	50161507,5	41743597,2	8417910,3
2023	29051758,3	23983256,7	5068501,6	35221587,4	29482114,7	5739472,7
2024	33148135,0	27552936,9	5595198,1	49124270,9	41326351,9	7797919,0
Транспорт та складське господарство						
2022	8270575,7	6638904,3	1631671,4	13291729,8	10984864,2	2306865,6

Продовження табл.2.7

Роки	Витрати підприємства з кількістю зайнятих працівників від 10 до 49 осіб			Витрати підприємства з кількістю зайнятих працівників від 50 до 249 осіб		
	витрати на персонал, тис. грн	витрати на оплату праці, тис. грн	відрахування на соціальні заходи	витрати на персонал, тис. грн	витрати на оплату праці, тис. грн	відрахування на соціальні заходи
2023	7998391,0	6573591,0	1424800,0	11326647,6	9320660,5	2005987,1
2024	9475252,0	7819895,0	1655357,0	14076767,6	11642842,8	2433924,8
Інформація та комунікації						
2022	7507694,1	6204281,5	1303412,6	11802114,0	10103493,0	1698621,0
2023	8037182,6	6785247,2	1251935,4	13332258,2	11958621,6	1373636,6
2024	9439838,4	8196455,5	1243382,9	17648393,0	16204518,0	1443875,0
Фінансова та страхова діяльність						
2022	3563950,9	1662635,6	295517,9	3563950,9	2986344,4	577606,5
2023	1649903,7	1393441,8	256461,9	2564985,1	2136480,3	428504,8
2024	1794383,0	1512291,0	282092,0	2810821,4	2373839,9	436981,5

Аналіз витрат малих і мікропідприємств на персонал за 2022–2024 роки демонструє різноманітні тенденції в залежності від галузі та чисельності працівників. У сільському господарстві витрати малих підприємств на персонал зростали у 2023 році, а у 2024 році зазнали незначного зниження, що показує вплив економічної нестабільності та адаптацію підприємств до нових умов. Середні підприємства у цьому секторі, навпаки, відображають постійне скорочення витрат на персонал, що може бути пов'язано із реструктуризацією штатів та оптимізацією витрат.

Промислова галузь вирізняється високою волатильністю: витрати малих підприємств у 2023 році зменшилися, але у 2024 році перевищили рівень 2022 року, що свідчить про поступове відновлення виробництва та підвищення заробітних плат. Для середніх підприємств промисловості витрати залишаються порівняно стабільними, із невеликим падінням у 2023 році та помірним зростанням у 2024-му.

У будівництві спостерігається різке зниження витрат на персонал у 2023 році як для малих, так і для середніх підприємств, що можна пояснити уповільненням активності галузі. У 2024 році витрати дещо відновилися, проте залишаються нижчими від рівня 2022 року.

Сектор оптової та роздрібної торгівлі демонструє нерівномірну динаміку: витрати малих підприємств зменшилися у 2023 році, але у 2024 році перевищили показники 2022 року, тоді як середні підприємства показали суттєве скорочення витрат у 2023 році та часткове відновлення у 2024 році. Це відображає коливання споживчого попиту та адаптацію бізнесу до економічних умов.

Транспорт і складське господарство характеризується відносною стабільністю витрат, з незначними коливаннями у малих підприємств і помітним скороченням витрат середніх підприємств у 2023 році з наступним відновленням у 2024 році.

Сфера інформації та комунікацій демонструє стійке зростання витрат на персонал як у малих, так і у середніх підприємствах, що вказує на активний розвиток ІТ та комунікаційних технологій і зростання попиту на висококваліфікованих спеціалістів.

Фінансова та страхова діяльність характеризується значним падінням витрат у 2023 році і помірним відновленням у 2024 році, при цьому витрати залишаються відносно низькими порівняно з іншими секторами економіки.

Загалом можна констатувати, що українські малі та мікропідприємства протягом 2022–2024 рр. демонстрували високу адаптивність: скорочували витрати на персонал у кризові періоди, поступово відновлювали їх у 2024 році та активно оптимізували відрахування на соціальні заходи. Основні напрями свідчать про диференціацію розвитку за секторами: найбільш стабільно зростають витрати у сфері інформації та комунікацій, тоді як будівництво та торгівля більш чутливі до економічних і зовнішніх факторів. У 2023 році в цих секторах спостерігалось скорочення витрат на персонал, що відображає необхідність оперативної адаптації до зовнішніх шоків, оптимізації ресурсів і перегляду виробничих процесів. Водночас у 2024 році відбулося поступове відновлення витрат, що демонструє здатність підприємств адаптуватися і підтримувати зайнятість.

Сектори сільського господарства та промисловості мікро- і малих підприємств проявляють відносну стабільність витрат на персонал, що свідчить про збереження робочих місць у критично важливих галузях і підтримку виробничого потенціалу. Поступове збільшення витрат у секторах інформації, комунікацій та фінансової діяльності підкреслює їхню здатність інвестувати у людський капітал і забезпечувати стабільність доходів працівників навіть у умовах зовнішньої нестабільності.

Таким чином, табл. 2.7 підтверджує, що мікро- та малі підприємства є важливим механізмом підтримки робочих місць та платоспроможності населення. Геополітична складність найбільше впливає на ті галузі, де виробничі процеси та логістика найбільш вразливі, тоді як підприємства сільського господарства, промисловості та високотехнологічних секторів демонструють відносну стійкість і гнучкість, що забезпечує економічну адаптивність малого підприємництва та стабільність соціально-економічної ситуації в Україні.

В цілому витрати на виробництво продукції малими та мікропідприємствами характеризуються даними наведеними в табл.2.8.

Таблиця 2.8. Витрати на виробництво продукції малих та мікропідприємств за видами економічної діяльності протягом 2022-2024 рр., тис. грн.

Галузі	Роки	Витрати на виробництво продукції	
		малих підприємств	мікропідприємств
Усього	2022	1251461750,9	458806436,7
	2023	1305552501,3	434163191,7
	2024	1425547836,6	488093039,1
Сільське господарство	2022	213317613,3	65984221,9
	2023	238943981,5	75602294,3
	2024	215285731,0	75671616,1
Промисловість	2022	250985355,2	64516457,9
	2023	313515664,2	82412134,7
	2024	354992903,3	85976258,9
Будівництво	2022	110779593,9	41359452,4
	2023	157238003,0	52525701,2
	2024	156541067,9	50109405,5

Продовження табл. 2.8

Галузі	Роки	Витрати на виробництво продукції	
		малих підприємств	мікропідприємств
Оптова та роздрібна торгівля	2022	22985943,3	6147398,0
	2023	207188607,7	77224203,7
	2024	301949474,7	119794843,2
Транспорт та складське господарство	2022	90390241,6	28602365,7
	2023	108516550,3	31720627,3
	2024	100748122,9	30570790,9
Інформація та комунікації	2022	66688998,4	26730288,9
	2023	68304959,4	25842415,8
	2024	79326896,8	27387176,5
Фінансова та страхова діяльність	2022	8171474,3	3265990,5
	2023	7845244,8	2362309,3
	2024	9331988,1	3454300,8

Аналіз витрат на виробництво продукції малих та мікропідприємств за 2022–2024 роки показує різноспрямовану динаміку, що відображає специфіку діяльності різних галузей та масштаби підприємств. Загальні витрати малих підприємств зростають постійно: з 1 251 461 751 тис. грн у 2022 році до 1 425 547 837 тис. грн у 2024 році, що свідчить про розширення виробничих обсягів і активізацію діяльності цього сектора. У мікропідприємств витрати коливаються: вони дещо знизилися у 2023 році (з 458 806 437 до 434 163 192 тис. грн), а у 2024 році збільшилися до 488 093 039 тис. грн, що відображає поступове нарощування виробничих можливостей у деяких секторах.

Розподіл витрат за галузями демонструє різні тенденції. Промисловість показує стійке та значне зростання витрат малих і мікропідприємств протягом усього періоду, що свідчить про активне нарощування виробничих потужностей. Сільське господарство та будівництво характеризуються коливанням витрат: у сільському господарстві витрати малих підприємств зросли у 2023 році, але у 2024 році знизилися, тоді як витрати мікропідприємств залишаються стабільними, що може вказувати на адаптацію до ринкових умов і сезонних коливань. У будівництві витрати малих підприємств майже стабілізувалися після зростання 2023 року, а

витрати мікропідприємств дещо знизилися, що підкреслює обмежені можливості дрібних підприємців у масштабуванні виробництва.

Оптова та роздрібна торгівля демонструє стрімкий приріст витрат у 2024 році, особливо серед мікропідприємств (з 77,2 до 119,8 млн. грн), що свідчить про активізацію торгівельної діяльності та збільшення обсягів реалізації продукції. Сектори транспорту, інформації та комунікацій, а також фінансово-страхового бізнесу залишаються відносно стабільними, із незначними коливаннями витрат, що відображає менший обсяг капіталовкладень і повільніше нарощування виробничих потужностей.

Загалом можна зробити висновок, що зростання витрат малих підприємств є наслідком активізації виробничої діяльності у промисловості, будівництві та торгівлі, тоді як мікропідприємства демонструють відносну стабільність витрат із поступовим нарощуванням виробничих можливостей у найбільш активних галузях. Це свідчить про диференційовану роль малих і мікропідприємств у розвитку економіки та їхню здатність адаптуватися до зміни ринкових умов.

2.3 Аналіз обсягів виробленої та реалізованої продукції суб'єктами підприємництва

Мікро- та малий бізнес у структурі української економіки займає значну частку, забезпечуючи як зайнятість населення, так і виробництво продукції та послуг у різних секторах. За останні роки, зокрема протягом 2022–2024 рр., обсяги виробленої продукції мікропідприємствами та малим бізнесом демонструють відносну стійкість попри складні економічні умови, зумовлені війною, порушенням логістичних ланцюгів та інфляцією. Аналіз статистичних даних свідчить, що найбільший приріст обсягів виробництва спостерігається у сферах інформаційних технологій, комунікацій, промисловості та аграрному секторі, де підприємства оперативно адаптували виробничі процеси, впроваджуючи цифрові та дистанційні моделі діяльності.

Обсяги виробленої продукції мікро- та малим бізнесом прямо впливають на процеси відновлення економіки, адже саме ці підприємства забезпечують економічну активність, наповнення внутрішнього ринку товарами та послугами, а також створення доданої вартості. У період кризи 2022–2023 рр. багато підприємств перенаправляли виробничі потужності на критично необхідні товари та послуги, підтримуючи економічну стабільність і соціальну зайнятість. Водночас, поступове відновлення обсягів виробництва у 2024 році демонструє здатність малого бізнесу швидко реагувати на відновлення попиту та економічного середовища.

Особливу роль відіграють мікропідприємства, які забезпечують гнучкість економіки та швидке реагування на зміну ринкових умов. Хоч їхній внесок у валове виробництво окремих секторів може бути меншим порівняно з середніми підприємствами, проте вони створюють значний ефект у масштабі місцевих економік, підтримують робочі місця та сприяють диверсифікації виробничих ланцюгів. Малий бізнес, у свою чергу, завдяки більшій ресурсній базі та структурі управління, здатен масштабувати виробництво і виходити на регіональні та міжнародні ринки, що підсилює економічну стабільність та прискорює відновлення економіки.

Таким чином, обсяги виробленої продукції мікро- та малим бізнесом є основним фактором відновлення економіки України після кризових явищ. Вони забезпечують не лише пряму економічну активність, а й впливають на розвиток суміжних секторів, стабілізують ринок праці та стимулюють впровадження інноваційних технологій у виробництві. Підтримка таких підприємств державою та міжнародними організаціями є критично важливою для прискорення процесів економічного відновлення та підвищення конкурентоспроможності національної економіки у перспективі.

Відтак, дослідження обсягів виробництва продукції суб'єктами малого та мікропідприємництва набуває особливого значення, оскільки відображає здатність економіки швидко реагувати на зовнішні шоки, зайнятість у

критично важливих галузях та структурні зміни в підприємницькому середовищі.

Безпосереднім показником ефективності діяльності суб'єктів малого та мікропідприємництва є обсяг виробленої ними продукції, що відображає їх здатність не лише підтримувати робочі місця, а й формувати додану вартість, впливати на економічне зростання та стійкість окремих галузей.

Таблиця 2.9. Обсяг виробленої продукції суб'єктами малого- та мікропідприємництва

Галузі	Роки	Обсяг виробленої продукції, тис. грн.			
		суб'єкти малого підприємництва		з них суб'єкти мікропідприємництва	
		тис.грн.	у % до загального показника фізичних осіб-підприємців	тис.грн.	у % до загального показника фізичних осіб-підприємців
Сільське господарство	2022	45022249,4	64,4	28857393,6	41,3
	2023	60083625,7	63,9	38666057,3	41,2
	2024	73012711,7	67,4	48159656,2	44,5
Промисловість	2022	5372154,8	60,5	3057765,5	34,4
	2023	7049166,9	55,5	3924440,8	30,9
	2024	7834852,7	62,4	452748,2	33,8
Будівництво	2022	681051,2	69,3,0	401628,5	59,0
	2023	568429,3	65,1	694916,2	55,0
	2024	721594,2	71,1	948944,9	77,8
Оптова та роздрібна торгівля	2022	19930972,4	51,8	14560276,4	37,8
	2023	25811364,9	51,4	18676046,8	37,2
	2024	28512806,4	55,3	21005308,2	40,7
Транспорт та складське господарство	2022	9550479,2	78,9	3705608,8	30,6
	2023	12940415,2	81,4	5240058,4	33,0
	2024	17438528,9	84,8	8021244,1	39,0
Інформація та комунікації	2022	10562893,3	83,2	528131,8	73,1
	2023	850881,8	100,0	735055,8	86,4
	2024	1390375,4	100,0	1305006,5	93,9
Фінансова та страхова діяльність	2022	72753,9	100,0	72290,8	99,4
	2023	28259,7	100,0	27712,5	98,1
	2024	58839,4	100,0	57913,2	98,4

Упродовж 2022–2024 років обсяг виробленої продукції суб'єктами малого та мікропідприємництва демонструє чітко виражену тенденцію до зростання, що відображає їхню основну роль у стабілізації й адаптації

економіки в умовах воєнних викликів і постійних структурних змін. Сукупна динаміка свідчить, що саме малі підприємства забезпечують найбільш швидке відновлення виробничої активності, тоді як мікропідприємства, незважаючи на нижчу ресурсну та операційну спроможність, також поступово нарощують внесок у загальні обсяги виробництва. Це підкреслює важливість малого та мікросектору як основи національної економіки, здатної оперативно реагувати на зміни середовища, перерозподіляти ресурси й утримувати виробничий потенціал у кризових умовах.

Найбільш показовими є результати в сільському господарстві, де малі підприємства забезпечили приріст обсягів виробництва з 45,0 млрд. грн. у 2022 році до понад 73,0 млрд. грн. у 2024 році, а їх частка в загальній діяльності фізичних осіб-підприємців стабільно зростає. Аналогічну позитивну динаміку демонструє мікробізнес у цій сфері, що свідчить про підвищення ефективності дрібних виробників та розширення їх участі в аграрних ланцюгах доданої вартості. У промисловості спостерігається хвилеподібний характер змін, однак після просідання 2023 року малі підприємства у 2024 році показують відчутне відновлення як у абсолютних, так і у відносних показниках. Це підтверджує адаптивність виробничих процесів і здатність малого бізнесу швидко відновлювати виробничі потужності та забезпечувати гнучке завантаження.

У транспортно-логістичній сфері зростання є найбільш динамічним серед усіх галузей: частка малих підприємств у виробленій продукції зросла з 78,9% у 2022 році до 84,8% у 2024 році. Це свідчить про переформатування логістичних маршрутів, збільшення ролі перевізників, а також про загальну адаптацію ринку до воєнних умов із значним зміщенням у бік малих операторів. Водночас у сфері торгівлі, хоча абсолютні обсяги продукції стабільно зростають, частка малих і мікропідприємств змінюється поступово, що може бути пов'язано з конкуренцією великих мережевих ритейлерів та зростанням частки онлайн-торгівлі.

Особливо вирізняються галузі інформації та комунікацій, а також фінансової та страхової діяльності, де майже весь обсяг виробленої продукції зосереджений у малому та мікробізнесі (частка малих підприємств стабільно становить 100%). Це свідчить не лише про структурні особливості цих ринків, а й про їхню орієнтацію на висококваліфіковану індивідуалізовану працю, що характерно для сегментів з високою часткою інтелектуального капіталу. Водночас стійке зростання мікропідприємств у цих галузях підтверджує розвиток підприємницьких ініціатив, пов'язаних з ІТ-сектором, small-scale фінансовими послугами та консалтингом.

Узагальнюючи, можна зазначити, що структура виробництва у малому та мікробізнесі протягом 2022–2024 рр. демонструє чітке зміщення до галузей, здатних забезпечити високу адаптивність, гнучкість та інноваційність. Зростання у більшості секторів, особливо в аграрному, логістичному та ІТ-кластері, свідчить про здатність малого бізнесу бути основою економічної стійкості, тоді як мікропідприємства, попри збереження нижчих показників, відіграють важливу роль у розширенні підприємницької активності та формуванні нових ринків. Сукупність цих тенденцій відображає глибоке структурне оновлення економіки України, у якому малий і мікробізнес виступають ключовими двигунами відновлення та подальшого розвитку.

Виявлені тенденції зміщення виробничої структури у бік більш гнучких та стійких до криз галузей відображаються у фінансово-економічних результатах діяльності малого та мікробізнесу. Зокрема, зростання ролі аграрного сектору, логістики та ІТ знаходить своє підтвердження в динаміці обсягів реалізованої продукції, які дозволяють оцінити реальний внесок цих видів діяльності в економіку. Саме тому подальший аналіз зосереджується на показниках обсягів реалізації продукції суб'єктами малого та мікропідприємництва у 2022–2024 рр., що подано в табл. 2.10 та дає змогу кількісно обґрунтувати структурні зміни.

Таблиця 2.10. Обсяг реалізованої продукції суб'єктами малого- та мікропідприємництва

Галузі	Роки	Обсяг реалізованої продукції, тис. грн.			
		суб'єкти малого підприємництва		з них суб'єкти мікропідприємництва	
		тис.грн.	у % до загального показника фізичних осіб-підприємців	тис.грн.	у % до загального показника фізичних осіб-підприємців
Сільське господарство	2022	254261590,9	39,0	75878776,1	11,6
	2023	288796183,0	38,5	91315967,4	12,2
	2024	277768420,1	32,6	95614234,7	11,2
Промисловість	2022	306895960,2	7,7	75262727,2	1,9
	2023	415119313,7	9,2	110302296,6	2,4
	2024	466283663,5	8,4	111522754,8	2,0
Будівництво	2022	130164836,5	49,3	41005304,7	15,5
	2023	184794698,0	51,3	60004350,7	16,7
	2024	181452777,3	45,1	54907245,3	13,6
Оптова та роздрібна торгівля	2022	969276585,4	22,1	309855823,7	7,1
	2023	1225413737,3	21,5	392143841,8	6,9
	2024	1328162451,1	20,3	412540385,9	6,3
Транспорт та складське господарство	2022	117788141,3	22,3	34954145,3	6,6
	2023	145351347,9	23,4	44381083,2	7,1
	2024	129924922,0	19,4	40183658,7	6,0
Інформація та комунікації	2022	82988330,6	28,5	33311774,9	11,4
	2023	97839576,8	29,0	39502908,0	11,7
	2024	109020820,8	28,0	40879645,3	10,5
Фінансова та страхова діяльність	2022	19787670,9	16,9	5059674,4	4,3
	2023	26942448,0	14,9	5970080,6	3,3
	2024	30274039,0	13,4	7362031,5	3,3

Показники таблиці 2.10 за 2022–2024 рр. відображають особливості функціонування малого та мікропідприємництва в Україні в умовах повномасштабної війни, що супроводжується високим рівнем економічної невизначеності, руйнуванням виробничої та логістичної інфраструктури, міграцією робочої сили та обмеженим доступом до фінансових ресурсів.

У цих умовах оптова та роздрібна торгівля залишилася найбільш активною сферою для малого бізнесу, оскільки забезпечувала безперервне постачання товарів населенню та військовим. Разом з тим поступове зниження частки малих і мікропідприємств свідчить про їхню вразливість до

зростання витрат, перебоїв у постачанні та зменшення купівельної спроможності населення.

Промисловість у воєнний період демонструє зростання обсягів реалізації, що пов'язано з мобілізацією виробництва та переорієнтацією на оборонні й відновлювальні потреби. Однак низька частка малого підприємництва підтверджує, що воєнні ризики, дефіцит інвестицій і високі вимоги до капіталу суттєво обмежують участь дрібних виробників.

У сільському господарстві війна спричинила втрати земель, техніки та трудових ресурсів, що найбільше відчутно для малих і мікровиробників. Зменшення їхньої частки у 2024 році може свідчити про вимушене згортання діяльності або інтеграцію у більші аграрні структури.

Висока роль малого бізнесу у будівництві зумовлена його залученням до відновлення зруйнованих об'єктів житлової та соціальної інфраструктури. Водночас коливання показників у 2024 році відображають залежність галузі від державних програм, донорського фінансування та безпекової ситуації в регіонах.

Сфери транспорту та складського господарства зазнали одного з найсильніших негативних впливів війни через пошкодження шляхів сполучення, зміну логістичних маршрутів і підвищення витрат, що особливо ускладнило діяльність малих підприємств.

Галузь інформації та комунікацій виявила відносну стійкість завдяки цифровізації та можливості віддаленої роботи, проте скорочення частки малого бізнесу свідчить про концентрацію ринку та релокацію підприємців за кордон.

У фінансовій та страховій діяльності війна посилила регуляторний тиск і ризики, що призвело до звуження можливостей для малих суб'єктів та зменшення їх питомої ваги в загальному обсязі реалізації.

Отже, результати аналізу підтверджують, що в умовах війни мале та мікропідприємство відіграє критично важливу роль у забезпеченні життєдіяльності економіки та процесів відновлення. Водночас воєнні

виклики посилюють тенденцію до скорочення їхньої частки у більшості галузей, що обумовлює необхідність системної державної підтримки, програм релокації та стимулювання післявоєнного відновлення малого бізнесу.

Збереження та розвиток малого та мікробізнесу є ключовим фактором не лише стабілізації ринку праці, а й підтримки внутрішнього виробництва, забезпечення споживчого попиту та наповнення місцевих бюджетів. Особливо важливим є сприяння гнучкості бізнес-структур, впровадженню цифрових технологій та інноваційних рішень, що дозволяє підприємствам оперативно адаптуватися до змін економічного середовища та зберігати конкурентоспроможність.

Крім того, стимулювання малого та мікробізнесу сприятиме диверсифікації економічних процесів і зменшенню залежності від окремих галузей, що підвищує стійкість економіки до зовнішніх шоків. Держава та міжнародні партнери можуть реалізовувати заходи, спрямовані на податкові пільги, грантову підтримку, доступ до фінансування та розвиток інфраструктури, що створить передумови для активного відновлення малого бізнесу у постконфліктний період.

Таким чином, ефективна політика підтримки малих підприємств є не лише економічною необхідністю, а й стратегічним інструментом відновлення економіки, підвищення її стійкості та забезпечення соціальної стабільності. Висока активність мікропідприємств у різних секторах економіки підтверджує їхній потенціал у відновленні виробництва, створенні нових робочих місць та стимулюванні інноваційного розвитку, що в довгостроковій перспективі сприятиме формуванню стабільного та конкурентоспроможного економічного середовища.

З огляду на високу частку мікропідприємств у структурі малого бізнесу, державні та міжнародні програми підтримки мають бути орієнтовані на розвиток гнучких, адаптивних бізнес-моделей, що забезпечать ефективне відновлення та розвиток економіки України.

РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

3.1. Пріоритетні напрями розвитку підприємництва у післякризовий період

У сучасних умовах відкритості економіки та активного розвитку міжнародних економічних зв'язків підприємництво відіграє визначальну роль у функціонуванні ринку. Воно сприяє підвищенню ефективності ринкових відносин, стабілізації економічних процесів, виробництву товарів і наданню послуг, а також формуванню фінансових ресурсів. Важливою є й соціальна складова підприємницької діяльності, адже вона забезпечує створення робочих місць і формування доходів населення. Особливої уваги заслуговує малий та середній бізнес, який завдяки своїй гнучкості здатний швидко реагувати на зміни ринкової ситуації та умов ведення господарства. Для України розвиток підприємництва є одним із ключових напрямів забезпечення стійкого економічного зростання, що базується на впровадженні інновацій і модернізації економіки.

Сталий розвиток економіки неможливий без належного розвитку підприємницької діяльності, яка в сучасному суспільстві є її ключовою складовою. У ринковій економіці саме стан і динаміка розвитку підприємств свідчать про ефективність проведених економічних перетворень та рівень сформованості конкурентного середовища. За умов перехідної економіки підприємництво відіграє провідну роль у забезпеченні економічної стабільності та сприяє підвищенню добробуту населення.

На сучасному етапі одним із ключових чинників розвитку підприємницької діяльності є формування сприятливого інвестиційного клімату як для внутрішніх, так і для іноземних інвесторів. Україна володіє значним потенціалом для залучення інвестицій завдяки місткому споживчому ринку, вигідному географічному положенню, наявності природних ресурсів, кваліфікованих трудових кадрів та розвиненій науковій

базі. Водночас макроекономічні умови залишаються недостатньо привабливими для інвестування через високий рівень процентних і податкових ставок, недосконалість та суперечливість нормативно-правової бази, а також значну тінізацію економіки. З метою нарощування обсягів виробництва товарів і послуг у національній економіці доцільним є спрямування державних інвестицій на стратегічно важливі напрями розвитку.

Отже, з огляду на викладене, доцільно зосередити увагу на ключових напрямках прискорення розвитку підприємництва в економіці України. Насамперед ідеться про подальше вдосконалення законодавчого та нормативно-правового забезпечення з метою формування сприятливих умов для ведення підприємницької діяльності. Важливим є також перегляд і вдосконалення кредитної політики, зокрема створення та розвиток державних кредитних інституцій для забезпечення пільгового фінансування суб'єктів підприємництва.

Окремої уваги потребує податкова політика, яка має бути спрямована на стабільне функціонування спрощеної системи оподаткування, а також посилення державної підтримки малого та середнього бізнесу. Перспективним напрямом є стимулювання розвитку підприємництва у високоефективних галузях, що забезпечують зростання конкурентоспроможності національної економіки завдяки впровадженню досягнень науково-технічного прогресу, ресурсозберігаючих технологій та виробництву інноваційної продукції.

Крім того, важливо підвищити відповідальність органів виконавчої влади та державних службовців за дотримання і реалізацію законодавства у сфері підприємництва, зокрема малого бізнесу, а також посилити правові механізми протидії корупції. Суттєве значення має формування стійкого внутрішнього попиту на вітчизняну продукцію та орієнтація на розвиток експорту, що передбачає створення наукомістких робочих місць і ефективне використання інтелектуального потенціалу для виробництва конкурентоспроможної та якісної продукції. [32, с. 110].

Отже, лише за умови формування продуманої та дієвої моделі розвитку вітчизняного підприємництва Україна матиме можливість наростити обсяги виробництва національних товарів і послуг. Реалізація таких підходів сприятиме загальному економічному зростанню, підвищенню добробуту населення та скороченню рівня безробіття.

Нині Україна перебуває у складному, проте об'єктивно необхідному процесі демократичних трансформацій і становлення демократичної, соціальної та правової держави. Визначальним орієнтиром державної політики у досягненні цих цілей є забезпечення прав і свобод людини та громадянина, утвердження яких виступає одним із головних обов'язків держави. Важливе місце в системі основоположних прав посідає конституційне право на здійснення підприємницької діяльності. Водночас у наукових дослідженнях недостатньо уваги приділяється ролі держави у гарантуванні реалізації цього права. У зв'язку з цим у межах даного дослідження актуальним є аналіз шляхів підвищення ефективності діяльності органів державної влади у сфері забезпечення конституційного права людини і громадянина на підприємницьку діяльність.

Державна правова політика у сфері підприємництва є одним з основних засобів регулювання суспільних відносин, що виникають між сторонами приватного права, які займаються підприємництвом, та їхніми відносинами з органами державної влади і місцевого самоврядування, що забезпечують регуляторну політику та контроль за додержанням законодавства у цій сфері тощо. Держава має приділяти особливу увагу підприємництву, яке є головним рушієм її соціально-економічного розвитку. Як відомо, державна правова політика у власному сенсі слова – це національна політика в правовій сфері суспільного життя. Її метою, зокрема в Україні, є побудова громадянського суспільства та демократичної, соціальної, правової держави, а правовою основою – Конституція [43, с. 46]. Ключова роль у формуванні та контролі за державною правовою політикою належить парламенту, а її реалізація покладена на уряд, центральні та місцеві

органи виконавчої влади. Президент України, органи прокуратури, інші контрольно-наглядові органи забезпечують властивими їм методами і формами здійснення цієї політики. У формуванні, реалізації та контролі за державною правовою політикою беруть участь також політичні партії та громадські організації.

Правова політика держави в сфері підприємництва, зокрема в Україні, ґрунтується, як вже зазначалось, на конституційному визначенні загальнонаціональної мети: побудови суверенної, демократичної, соціальної, правової держави. Державно-правова політика у сфері підприємництва – це один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини, що виникають між підприємствами, установами, організаціями, особами, які здійснюють підприємницьку діяльність, органами державної влади з метою їх впорядкування, забезпечення умов розвитку підприємництва, його ефективного функціонування та додержання законодавства.

Одним із дієвих механізмів здійснення державної правової політики є конституційно-правовий механізм. Відповідно до Конституції України у формуванні, реалізації та забезпеченні державної правової політики в сфері підприємництва беруть участь Президент, уряд, парламент та інші органи публічної влади. Демократичний правопорядок і ринкова дисципліна слугують для органів державної влади об'єктивною передумовою при формуванні, реалізації та забезпеченні ними правової політики в сфері підприємництва.

Цілком слушною є думка проф. А. Селіванова, що суспільство очікує від законодавця розроблення науково обґрунтованої правової політики щодо усіх сфер правовідносин [44, с. 101], а значить – й забезпечення державної правової політики у сфері підприємництва. Тому Верховній Раді України потрібно зосередитись на прийнятті найбільш необхідних рішень щодо визначення правової політики держави у сфері підприємництва задля гарантування конституційного права громадян на заняття підприємницькою діяльністю, визначення правових засад і гарантій підприємництва; правил

конкуренції та норм антимонопольного регулювання, а також – правових засад створення і функціонування фінансового, кредитного та інвестиційного ринків тощо [29, с. 95].

Кабінет Міністрів України здійснює формування та реалізацію фінансової, цінової, інвестиційної й податкової політики держави, розробляє та впроваджує загальнодержавні програми економічного розвитку. Він забезпечує рівні умови для функціонування і розвитку різних форм власності, відповідно до законодавства управляє об'єктами державної власності, а також спрямовує та координує діяльність міністерств і інших органів виконавчої влади у сфері підприємницької діяльності.

Безперечним є той факт, що підприємництво має самостійно розвиватися, а уряд повинен тільки сприяти цьому процесу та визначати його межі. В міру розвитку підприємництва має змінюватися і роль уряду. Тільки поєднання цих двох аспектів розвитку підприємництва дає змогу правильно реагувати на зміни. Державно-правова політика уряду в галузі підприємництва має гарантувати бізнесу можливість розвиватися так, щоб сприяти його ефективності і конкурентоспроможності, надходженню податків та зборів до бюджету, прискоренню формування капіталів та зростання економіки і добробуту громадян.

Слід наголосити, що з урахуванням негативного історичного досвіду одним із ключових завдань сучасної української держави, виконання якого є необхідною умовою утвердження права на підприємницьку діяльність, є зміна ставлення пересічного громадянина до підприємництва в цілому та до ролі держави у цьому процесі. Іншими словами, держава має перш за все закріпити у свідомості громадян, що право на підприємництво в Україні є невідчужуваним та непорушним, гарантується державою і не може бути скасоване. Досягти цього можливо лише шляхом системної, послідовної та якісної роботи компетентних органів влади та реалізації прозорості і зрозумілої інформаційної політики.

До ключових напрямів державної діяльності у сфері гарантування конституційного права людини і громадянина на здійснення підприємницької діяльності належать, по-перше, створення умов і надання сприяння у реалізації цього права, а по-друге, забезпечення його охорони та захисту з боку держави.

Отже, для того щоб держава могла належним чином гарантувати реалізацію конституційного права на здійснення підприємницької діяльності, необхідно скоротити надлишкове та малоефективне державне регулювання бізнесу, удосконалити законодавство, яке визначає повноваження органів державної влади, завершити формування ефективної системи адміністративного судочинства та реформувати господарські суди. Важливим також є активне запровадження просвітницьких, інформаційних, консультаційних і навчальних програм для широких верств населення з метою заохочення їх до підприємництва та підвищення рівня правової культури.

3.2. Інноваційні підходи та цифрова трансформація підприємницької діяльності

Технологічні зрушення, спричинені активним упровадженням інформаційно-комунікаційних технологій у межах Четвертої промислової революції, суттєво трансформують економіку та умови ведення бізнесу. Цифрове переосмислення бізнес-процесів, автоматизація виробничої діяльності, а також розвиток штучного інтелекту, Інтернету речей, хмарних сервісів і технологій блокчейну формують нове середовище функціонування підприємств. У результаті виникають нові бізнес-моделі, змінюються підходи до конкуренції та зростає потреба компаній у швидкій адаптації до цифрових реалій. За таких умов актуальним стає формування ефективних стратегій розвитку інноваційного підприємництва в цифровому просторі, що дасть змогу підвищити конкурентоспроможність суб'єктів господарювання, удосконалити управління процесами та забезпечити їхню довгострокову стійкість.

Успішна цифрова трансформація потребує стратегічного підходу, який узгоджується з цілями та ресурсними можливостями бізнесу. Впровадження цифрових рішень супроводжує розвиток бізнес-моделей у відповідь на зміни споживчого попиту. Інноваційна діяльність промислових підприємств у цифровій економіці стає ключовим чинником їхньої конкурентоспроможності та стійкості, адже застосування нових технологій і автоматизованих систем управління оптимізує виробничі процеси, підвищує продуктивність праці та формує принципово нові бізнес-моделі.

Індикатором рівня інноваційної активності є динаміка впровадження інноваційної продукції у промисловості. Аналіз цього показника дозволяє оцінити масштаби цифрових змін та визначити пріоритетні напрямки технологічного розвитку. Дослідження впровадження інноваційної продукції промисловими підприємствами України за період 2000–2023 років показало періоди активного впровадження нових рішень, а також спади, що зумовлені як внутрішніми економічними факторами, так і зовнішніми викликами.

Серед ключових технологічних тенденцій, що сприяють розвитку інноваційного бізнесу, можна виділити:

Штучний інтелект (AI) та машинне навчання (ML) – дозволяють автоматизувати процеси, аналізувати великі обсяги даних та прогнозувати ринкові тенденції, підвищуючи ефективність управлінських рішень.

Інтернет речей (IoT) – взаємопов'язані пристрої з датчиками та аналітичними модулями дозволяють моніторити та оптимізувати бізнес-процеси у реальному часі, прогнозувати технічне обслуговування та покращувати логістику.

Блокчейн – забезпечує прозорість та безпеку фінансових операцій, впроваджується у фінансовому секторі, управлінні ланцюгами постачання та охороні здоров'я.

Економіка спільного використання (Sharing Economy) – моделі peer-to-peer (P2P) оптимізують використання активів, підвищують доступність послуг і розширюють ринкові можливості.

FinTech-рішення – цифрові платформи для мобільних платежів, онлайн-банкінгу та автоматизованих фінансових сервісів підвищують фінансову доступність і ефективність бізнес-операцій [52, с.163].

Впровадження цих технологій сприяє оптимізації операційних процесів, підвищенню продуктивності, персоналізації взаємодії з клієнтами, створенню нових ринків і бізнес-моделей, а також підвищенню доступності ресурсів для малого та середнього бізнесу.

Одним із ефективних інструментів цифрової трансформації є бізнес-модель Freemium, яка поєднує безкоштовний доступ до базових функцій із можливістю придбання преміальних сервісів, що дозволяє залучати широку клієнтську базу та створювати стабільні джерела доходу. Крім того, Scrum, як частина методології Agile, забезпечує гнучкість управління командами та бізнес-процесами, сприяє швидкій адаптації до змін ринку та підвищенню ефективності внутрішніх процесів.

Цифрова трансформація спричинила появу нових типів бізнесу, зокрема стартапів, які функціонують у середовищі високої невизначеності, застосовують гнучкі бізнес-моделі, новітні технології та цифрові маркетингові стратегії. Стартапи дозволяють виявляти ключові фактори виживання бізнесу, збереження конкурентних переваг та адаптації до змін, які актуальні і для великих компаній у цифровій економіці [53, с.107].

Успішне впровадження технологій у стартапи потребує значних фінансових ресурсів, кваліфікованих кадрів та забезпечення кібербезпеки. Основні стратегії для подолання цих викликів включають постійне дослідження ринку, гнучкі робочі практики (Scrum, Kanban), інвестиції у технології та формування різноманітних команд для генерації нових ідей і рішень.

Проведений аналіз показав, що інноваційні компанії, які застосовують цифрові технології (AI, IoT, блокчейн, хмарні рішення), здатні підвищити ефективність бізнес-моделей, адаптуватися до змін ринку, персоналізувати клієнтський досвід та зміцнити свої ринкові позиції. Використання моделей

Freemium і Scrum сприяє залученню клієнтів, оптимізації монетизації та гнучкому управлінню бізнес-процесами [68, с.155].

Таким чином, цифрова трансформація стає вирішальним фактором успішного ведення інноваційного бізнесу, підвищення конкурентоспроможності підприємств та забезпечення їхньої стійкості в умовах швидких технологічних змін. Отримані результати створюють основу для подальших досліджень щодо вдосконалення стратегій цифровізації бізнесу, оцінки ефективності цифрових моделей та розробки механізмів підвищення стійкості підприємств у цифровій економіці.

3.3. Напрями удосконалення державної та регіональної політики розвитку підприємництва.

На сучасному етапі ринкової трансформації економіки України розвиток підприємництва має стати одним із найважливіших чинників соціально-економічного зростання. Підприємництво відіграє структуроутворюючу роль в історії становлення економіки держави в цілому. Однак сьогодні проблемні питання підприємництва України залишаються вкрай складними. Українська економіка змушена долати наслідки планово-розподільної системи господарювання, її структурні деформації, витратний механізм ціноутворення та неналежну конкурентоспроможність. Крім цього, актуальність цієї проблематики зростає ще й в силу відсутності чіткого та належного законодавчо-нормативного забезпечення у цій сфері. Це й зумовлює необхідність дослідження проблем формування й розвитку підприємництва України.

Передусім самостійна господарська діяльність суб'єктів підприємництва відіграє важливу роль у формуванні конкурентного середовища. Кожен підприємець прагне знайти власну нішу на ринку товарів або послуг, пропонувати затребувану та якісну продукцію, залучаючи таким чином споживачів. У результаті мале підприємництво виступає своєрідним рушієм соціально-економічного розвитку, забезпечує гнучкість ринкової економіки та стимулює її зростання. Вагомою є й роль малого бізнесу у

вирішенні проблеми зайнятості, оскільки саме малі та середні підприємства здатні створювати нові робочі місця та залучати надлишкову робочу силу, що особливо актуально в нинішніх складних умовах розвитку держави. Саме тому розвиток малого підприємництва позитивно позначається на рівні безробіття, адже в період скорочення зайнятості на великих підприємствах малі фірми не лише зберігають наявні робочі місця, а й формують нові.

В Україні чисельність зайнятих працівників на малих підприємствах, включно зі штатними, позаштатними та неоплачуваними, становить 2152,0 тис. осіб, тоді як кількість найманих працівників (штатних і позаштатних) сягає 2067,8 тис. осіб. Частка найманих працівників малих підприємств у загальній чисельності зайнятих по країні становить 25,3%. Водночас частка обсягу реалізованої ними продукції в загальному обсязі реалізації перевищує лише 16,7%, а частка прибутку від звичайної діяльності до оподаткування складає 22,9%. Наведені показники свідчать про суттєвий внесок малого бізнесу не тільки у сферу зайнятості, а й у формування валового внутрішнього продукту та національного багатства. Отже, значення малого підприємництва яскраво проявляється через його роль у розв'язанні проблеми працевлаштування населення.

Разом із тим сучасний стан розвитку підприємництва, насамперед малого бізнесу, а також рівень його державної підтримки залишаються недостатніми й не відповідають наявному економічному потенціалу країни. Аналіз господарської діяльності свідчить, що ці чинники стримують подальший розвиток національної економіки.

Серед основних проблем розвитку малого підприємництва в Україні слід виокремити відсутність ефективного механізму реалізації державної політики його підтримки, недосконалість податкової системи, повільні темпи реформування відносин власності, недостатнє нормативно-правове забезпечення, обмежений доступ до фінансових і матеріальних ресурсів, а також недоліки в системі обліку, статистичної звітності, інформаційного та консультативного супроводу. Такий стан справ зумовлює потребу в

підвищенні результативності діяльності державних органів у сфері підтримки підприємництва в Україні.

Юридична література відзначає, що існують різні підходи до вирішення проблем формування та підтримки державою підприємницького сектору і конкурентного середовища в умовах перехідної економіки. Зокрема, французькі дослідники Н. Менкью та Х. Веріан виділяють два ключові напрями державної політики щодо розвитку приватного підприємництва. Перший напрям передбачає проведення приватизації з метою створення відповідального власника, здатного здійснювати інвестиційну діяльність і зацікавленого в оновленні виробництва. Другий напрям полягає в забезпеченні належних умов — економічних, політичних, законодавчих та інституційних — для створення та ефективного функціонування малих і середніх приватних підприємств [56, с. 1001]. Безумовно, наведені напрями матимуть позитивний вплив на формування підприємництва в Україні. При цьому держава повинна сприяти розвитку та формуванню малого і середнього підприємництва, створюючи належні економічні, соціальні, політичні тощо умови.

Варто зауважити, що через вагомий і унікальний внесок малих підприємств у розвиток економіки держава має посилити фінансування цього сектору, водночас зберігаючи підтримку бізнес-інкубаторів. Це дозволить сприяти розширенню співпраці та інновацій, створюючи умови, в яких малі підприємці та інноватори можуть спільно працювати, обмінюватися ідеями та досвідом. Крім того, державі слід обережно підходити до скасування податкових пільг, адже вони часто відіграють важливу роль у стимулюванні розвитку окремих секторів ринку [62, с. 51]. В такому аспекті міжнародний досвід провідних держав відіграватиме велику роль в розвитку підприємництва в Україні. Це сприятиме запозиченню європейського досвіду на шляху побудови ідеальної моделі підприємництва.

Отже, основні напрями державної політики щодо підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва в Україні включають:

1) Удосконалення та спрощення системи обліку для цілей оподаткування.

2) Впровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого бізнесу, які відповідають встановленим податковим критеріям.

3) Залучення малих підприємств до реалізації науково-технічних та соціально-економічних програм, а також до постачання продукції, робіт чи послуг для державних і регіональних потреб.

4) Надання фінансової підтримки малим і середнім підприємствам через державні програми кредитування, гарантії для отримання кредитів та часткову компенсацію відсоткових ставок.

5) Сприяння розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього бізнесу.

6) Забезпечення гарантування прав суб'єктів малого і середнього підприємництва під час здійснення державного нагляду та контролю.

7) Спрощення дозвільних процедур та процедур державного нагляду, скорочення строків отримання документів дозвільного характеру для бізнесу.

8) Організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для малого та середнього бізнесу.

9) Впровадження механізмів стимулювання використання новітніх технологій у виробництві, а також технологій, що підвищують якість продукції, робіт чи послуг [61, с. 275].

Отже, метою державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні є створення сприятливих умов для функціонування та зростання цього сектору, підтримка розвитку його суб'єктів з метою формування конкурентного ринкового середовища та підвищення їхньої конкурентоспроможності, а також стимулювання інвестиційної та інноваційної активності підприємств. Ці напрямки державної політики спрямовані на забезпечення комплексної підтримки та сталого розвитку малого і середнього бізнесу в країні.

Розвиток національної економіки та її стабільність залежать від багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників, проте ключовим серед них є ефективність підприємницького сектору, його фінансова стійкість та здатність забезпечувати рентабельність і конкурентоспроможність навіть за умов непередбачуваних кризових дисбалансів. У зв'язку з повномасштабним воєнним вторгненням всі суб'єкти підприємницької діяльності зазнали різних втрат, тому державна підтримка бізнесу в умовах війни стає надзвичайно актуальною, адже саме від функціонування підприємств залежить майбутнє економіки та держави загалом. Підприємці пристосовуються до нових викликів і користуються допомогою держави та міжнародних партнерів, що дозволяє відновлювати економічну активність у багатьох секторах переробної промисловості [59, с. 201]. Сучасні умови ведення бізнесу показують, що для подолання негативних явищ підприємці змушені налагоджувати співпрацю з іншими суб'єктами господарювання. В умовах війни принцип консолідації та кооперації за регіональною чи галузевою ознакою стає актуальним трендом, що дозволяє швидко вирішувати питання виробництва товарів, затребуваних на ринку воєнного часу.

Водночас повномасштабне вторгнення Росії завдало значної шкоди аграрному сектору України. На площі, які безпосередньо постраждали внаслідок воєнних дій, припадало близько 36 в.п. довоєнного вирощування зернових у країні [62, с. 52]. Блокада Чорного моря та пошкодження сільськогосподарських підприємств збільшили витрати і ризики для виробництва та експорту зерна. Уряд України спільно з міжнародною спільнотою докладає значних зусиль для збереження логістичних маршрутів експорту. Незважаючи на це, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства, станом на квітень 2023 року експорт зернових скоротився приблизно на 13% порівняно з попереднім маркетинговим роком.

Найбільшим стримуючими факторами для росту економіки залишалися:

– економічна ситуація та енергоносії. Енергоносії – один із реально вразливих і болючих викликів, з якими стикаються виробники. Якщо до повномасштабних воєнних дій проблемою було велике зростання цін на них, то в реаліях сьогодення є питання їх доступності. Багато виробників будівельних матеріалів користуються газом чи вугіллям. На часі скористатися альтернативними джерелами, адже Україна, як велика індустріальна та аграрна країна, все більше дивиться у галузь розвитку відновлювальної енергетики. У держави є великий потенціал розвитку сонячних та вітрових парків, а також інших видів генерації з альтернативних джерел. Тим більше розвиток вуглецево-нейтральної енергетики допоможе частково замінити зруйновані електростанції, система є більш розгалуженою;

– питання логістики та її вартісного виміру, що зростає, зокрема, через подорожчання палива, яке станом на сьогодні має свій особливий паритет;

– зміни на ринку праці України. Найбільшою мірою скорочення зайнятості в Україні протягом 2022 р. відбулось унаслідок суттєвого зменшення обсягів виробництва на підприємствах і через порушення виробничих зв'язків, руйнацію підприємств у регіонах воєнних дій. Загалом за підсумками 2022 р. кількість комерційних підприємств в Україні скоротилась на 21,3 в.п., підприємства, що не припиняли діяльності, скоротили до 5 в.п. персоналу. Загалом скорочення кількості працівників відбулось в усіх сегментах підприємств, незалежно від їх розміру [58, с. 205].

Попри складні умови війни українська економіка продовжує відновлюватися. Суб'єкти підприємництва адаптуються до нових викликів, користуючись підтримкою держави та міжнародних партнерів, що сприяє відновленню економічної активності в багатьох секторах переробної промисловості. Виробнича сфера, яка зазнала значних збитків під час воєнних дій, поступово відновлюється, а підприємства харчової промисловості нарощують виробництво завдяки збільшенню сировинної бази від сільськогосподарських виробників та налагодженню нових каналів поставок продукції.

Дослідження показують, що з початком повномасштабного вторгнення та станом на сьогодні було запроваджено низку змін у рамках воєнного стану, спрямованих на державну підтримку суб'єктів підприємництва та фізичних осіб-підприємців. Ці заходи стимулюють підприємства ефективно функціонувати в умовах війни. Важливо також впроваджувати кращі практики підприємницької діяльності європейських країн, спрямовані на реконструкцію та відновлення бізнесу, залучаючи при цьому приватні інвестиції.

Серед можливих шляхів підтримки економічної ситуації сьогодні — надання пільгових канікул для підприємств, доступних безвідсоткових кредитів, спрощення численних бюрократичних процедур та збільшення строків подачі звітної документації.

Для забезпечення більш високих темпів економічного зростання необхідні довгострокові інвестиції. Бізнесу важливо усвідомлювати, що Україна сьогодні — це не лише країна, яка потребує фінансової допомоги, а й економіка з привабливими перспективами для інвесторів. Продовження пошуку ефективних програм економічного розвитку та залучення підтримки міжнародних партнерів створює великі можливості для підприємницької діяльності та формує надійну основу для сталого мирного розвитку країни. [57].

Таким чином, проведений аналіз рівня підприємництва в Україні дозволяє зробити висновок, що сьогодні вкрай необхідним є зосередження уваги на проблемі формування та вдосконалення розвитку підприємництва. Розв'язання наявних проблем його розвитку в Україні, створення належного середовища потребують докорінної переорієнтації державної політики розвитку підприємництва.

Отже, для успішного формування та розвитку підприємств в Україні необхідним є запровадження державної підтримки. Державна підтримка сприятиме державному регулюванню відповідного сектора економіки, що передбачає формування державними структурами відповідних умов

становлення й розвитку підприємництва, а з іншого – створення стимулів, використання матеріальних і фінансових ресурсів, що залучаються у сферу підприємництва на пільгових засадах. Все це надасть змогу до прискорення розвитку підприємництва, використання його потенційних можливостей, перетворення його на дієвий механізм розв'язання економічних і соціальних проблем, сприяння структурній перебудові економіки, стійкій тенденції збільшення кількості малих підприємств, зменшення рівня тіньового обороту у сфері підприємництва, збільшення внеску малого підприємництва в економіку України, зміцнення економічної бази регіонів, позитивний вплив на вирішення проблем безробіття, насичення вітчизняного ринку товарами та послугами.

ВИСНОВКИ

Під час розгляду цієї теми можна сформулювати такі висновки.

В сучасних глобалізаційних процесах, в умовах проведення конституційної та політичної реформ особливої актуальності набувають дослідження усіх елементів, що формують основу демократичної правової держави. Тому, в юридичній літературі останнім часом все більше уваги приділяється питанню підприємництва, розгляду особливостей підприємницької діяльності тощо.

Підприємництво розглядається як ключовий чинник економічного розвитку та відновлення України, що потребує комплексної підтримки та адаптації до сучасних викликів. Особливу увагу приділено тому, що підприємницька діяльність в умовах кризи є не лише економічним, а й соціальним механізмом забезпечення стабільності та зайнятості населення. Це обґрунтовує практичну значущість проведеного дослідження.

Як специфічний вид суспільної діяльності підприємництво завжди відображає той тип економічних відносин, який існує в суспільстві. Функціональний зміст, завдання та цілі підприємницької діяльності визначаються характером відносин, властивих даній економічній системі. Можна виділити наступні форми здійснення підприємництва: приватне, колективне і державне підприємництво.

Підприємництво є рушійною силою економіки, що сприяє створенню робочих місць, формуванню конкурентного середовища, розвитку інновацій та підвищенню добробуту суспільства. Його значення посилюється в умовах криз та трансформаційних процесів, адже воно забезпечує адаптивність економічної системи. Крім того, підприємницька ініціатива формує основу для сталого розвитку національного господарства та підвищення міжнародної конкурентоспроможності країни.

Підприємницька діяльність ґрунтується на таких принципах:

- вільний вибір виду діяльності;

- залучення майна та коштів юридичних осіб і громадян на добровільних засадах для здійснення підприємництва;
- самостійне формування плану діяльності, вибір постачальників і споживачів продукції та встановлення цін відповідно до законодавства;
- вільний найм працівників;
- використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших ресурсів, не заборонених або не обмежених законом;
- вільне розпорядження прибутком, що залишається після сплати обов'язкових податків та платежів;
- самостійне ведення зовнішньоекономічної діяльності та використання належної підприємцю частки валютної виручки на власний розсуд.

Нормативно-правова база України забезпечує основи функціонування підприємництва, однак характеризується нестабільністю та складністю процедур. Це призводить до надмірного адміністративного навантаження на бізнес та обмежує можливості його розвитку. Подальше вдосконалення правового поля повинно бути спрямоване на дерегуляцію, цифровізацію процесів і створення прозорих правил ведення господарської діяльності.

Правове регулювання підприємницької діяльності в Україні забезпечує фундаментальні умови для функціонування бізнесу, визначаючи правила його створення, ведення та припинення. Основу становлять норми Господарського кодексу України, Цивільного кодексу, Податкового кодексу та спеціальних законів, що регламентують окремі сфери господарювання. Завдяки цим документам формуються загальні принципи діяльності підприємців, а також механізми взаємодії бізнесу з державними органами та партнерами.

Разом із тим існуюче нормативно-правове поле характеризується фрагментарністю, дублюванням норм та частими змінами, що створює

невизначеність і правову нестабільність. Особливо проблемними є податкове регулювання, дозвільна система та контрольні процедури, які часто ускладнюють роботу бізнесу замість стимулювання його розвитку. Це призводить до додаткових витрат підприємців, зростання тіньового сектору та зниження інвестиційної активності.

Позитивні кроки у сфері правового забезпечення пов'язані з цифровізацією адміністративних послуг, впровадженням електронних сервісів для реєстрації бізнесу та подання звітності, що зменшує вплив людського фактору й бюрократичних перепон. Проте для створення сприятливого підприємницького середовища необхідні більш комплексні зміни. Зокрема, важливо спростити систему ліцензування й сертифікації, запровадити довгострокову податкову стабільність та розширити механізми державних і муніципальних гарантій для бізнесу.

Отже, правове регулювання підприємницької діяльності в Україні потребує системного вдосконалення, спрямованого на дерегуляцію, зниження адміністративного навантаження, гармонізацію з європейським законодавством та забезпечення стабільності правил ведення бізнесу. Лише в такому разі воно зможе стати реальним стимулом розвитку підприємництва та економічного відновлення країни.

Механізм реалізації права на підприємницьку діяльність можна охарактеризувати як взаємоузгоджену та взаємопов'язану систему засобів, заснованих на нормах Конституції та чинного законодавства, за допомогою яких, при дотриманні відповідних умов, здійснюється реалізація права на підприємницьку діяльність та його охорона відповідними зобов'язаними суб'єктами, а у разі порушення — його захист та відновлення.

Інститут захисту прав і інтересів суб'єктів підприємництва має свої особливості. Під захистом розуміють комплекс заходів, які застосовуються до порушників господарських прав. У матеріально-правовому сенсі це — норми господарського права, що визначають, як і в який термін можна відновити порушені права та інтереси та запобігти їхньому порушенню в

майбутньому. У процесуально-правовому сенсі захист – це діяльність, за допомогою якої забезпечується реалізація прав і обов'язків підприємця: можливість діяти у межах своїх прав, користуватися й розпоряджатися майном, вступати у правовідносини та реалізовувати пов'язані з ними права.

Форми захисту прав суб'єктів підприємництва поділяють на три види: досудова, позасудова та судова. Судова форма може діяти як самостійний спосіб захисту, так і як гарантія законності рішень інших органів. У юридичній науці під способами захисту розуміють конкретні заходи, спрямовані на припинення порушення прав і усунення його наслідків. Порядок та підстави застосування кожної форми чи способу визначаються законодавством або домовленістю сторін.

Зарубіжна практика доводить ефективність комплексних програм підтримки малого і середнього бізнесу, пільгового кредитування, податкових стимулів та цифровізації. В умовах нестабільності саме гнучкі та швидкі інструменти державної підтримки дозволяють зберегти бізнес-активність. Для України важливо адаптувати ці підходи, беручи до уваги національні економічні, соціальні та правові особливості.

Українське підприємництво формується під впливом нестабільного економічного середовища, політичних ризиків і трансформаційних процесів. Водночас воно демонструє гнучкість та здатність до швидкої адаптації до нових викликів, що є його ключовою перевагою. Підприємці в Україні нерідко стають каталізаторами інноваційних змін, навіть за умов обмежених ресурсів та високих ризиків.

Основними бар'єрами залишаються високий рівень податкового навантаження, бюрократичні процедури, обмежений доступ до фінансування та нестабільність законодавства. Ці фактори знижують інвестиційну привабливість і стримують розвиток конкурентоспроможного середовища. Подолання бар'єрів вимагає системного підходу з боку держави, зокрема через спрощення регуляцій та розвиток фінансово-кредитної інфраструктури.

Хоча в Україні реалізуються програми підтримки бізнесу, їх ефективність залишається обмеженою через фрагментарність та недостатнє фінансування. Відсутність чіткої координації між державними структурами знижує результативність таких заходів. Для підвищення ефективності політики необхідне впровадження довгострокової стратегії з чіткими індикаторами результативності та контролем за їх виконанням.

Серед ключових напрямів – підтримка малого і середнього бізнесу, розвиток експортного потенціалу, стимулювання інновацій та впровадження зелених технологій. Реалізація цих напрямів дозволить зміцнити економіку та підвищити її стійкість у довгостроковій перспективі. Особливо важливим є формування сприятливого середовища для стартапів та високотехнологічних підприємств.

Цифровізація стає основою підвищення ефективності бізнесу, розширення доступу до ринків та фінансових ресурсів, а також удосконалення управлінських процесів. Інноваційні рішення сприяють оптимізації витрат, підвищенню продуктивності та поліпшенню якості продукції й послуг. У перспективі цифрова трансформація стане визначальним чинником інтеграції українського бізнесу у глобальну економіку.

Для розвитку підприємництва необхідно забезпечити сприятливий інституційний клімат, скорочення адміністративного тиску, розвиток регіональних програм підтримки та партнерства між державою, бізнесом і громадянським суспільством. Важливо розширювати доступ до фінансових ресурсів і міжнародних ринків, а також підвищувати інвестиційну привабливість регіонів. Комплексна реалізація цих заходів сприятиме сталому розвитку підприємництва та його інтеграції у світові економічні процеси.

Отже, право на зайняття підприємницькою діяльністю є одним із фундаментальних прав і свобод людини. Держава приділяє значну увагу регулюванню підприємництва та створенню умов для його ефективного

здійснення. Це виправдано, адже підприємництво є ключовим двигуном економічного розвитку, без якого неможливий поступ держави загалом. Водночас сьогодні існує низка питань, які потребують вдосконалення та коригування. Позитивним є те, що держава продовжує активно працювати у цьому напрямі, оскільки розвиток підприємництва в Україні залежить від створення реальних ринкових умов, що дозволяють громадянам повноцінно реалізовувати своє конституційне право та формують сприятливу атмосферу для підтримки підприємницької діяльності як одного з найпоширеніших і прибуткових видів економічної активності в країні.

Підприємництво доведено як один із ключових чинників забезпечення економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності країни та формування інноваційного середовища. Воно виступає фундаментом розвитку ринкових відносин, а також виконує соціально-економічну функцію, сприяючи створенню робочих місць і підвищенню рівня добробуту населення.

Нормативно-правова база України у сфері підприємництва створює основу для його функціонування, проте є складною, нестабільною та часто непослідовною. Це ускладнює діяльність підприємців і потребує суттєвої модернізації у напрямі дерегуляції, спрощення процедур, удосконалення податкової системи та гармонізації з європейськими стандартами. Удосконалене правове поле стане запорукою зниження бар'єрів для бізнесу та залучення інвестицій.

Аналіз сучасного стану підприємництва в Україні засвідчив наявність значних бар'єрів, серед яких – податковий тиск, бюрократизм, обмежений доступ до кредитних ресурсів, низький рівень державної підтримки та корупційні чинники. Разом із тим українські підприємці демонструють гнучкість, здатність до адаптації й інноваційності, що свідчить про високий потенціал для розвитку за умов створення сприятливішого бізнес-клімату.

Пріоритетними напрямами післякризового розвитку є стимулювання малого й середнього бізнесу, цифрова трансформація підприємницьких

процесів, інтеграція інноваційних технологій, розвиток експортного потенціалу та зелених підходів у господарюванні. При цьому особлива роль належить державній політиці, яка має забезпечити стабільність, фінансову підтримку та партнерство з бізнесом і громадянським суспільством.

Таким чином, підприємництво може стати основою економічного відновлення України та її інтеграції у глобальний економічний простір. Для цього необхідна синергія зусиль держави, підприємців, фінансових інституцій та міжнародних партнерів. Реалізація запропонованих напрямів дозволить забезпечити сталий розвиток, підвищити інвестиційну привабливість та створити сприятливі умови для підприємницької ініціативи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
4. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07 лютого 2014 року. *Бізнес-Бухгалтерія-Право. Податки. Консультації*. 2014. № 35. С. 27.
5. Азарова А.О., Нікіфорова Л.О. Економіка підприємства. Практикум: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: ВНТУ, 2016. 216 с.
6. Ануфрієва О.Л., Пальчевська Т.Г., Лагоцька Г.М. Підприємницька діяльність : навч. посіб. / за наук. ред. О.Л. Ануфрієвої. Івано-Франківськ, «Лілея-НВ», 2014. 304 с.
7. Апопій В.В., Серета С.А., Шутовська Н.О. Основи підприємництва : навч. посіб. Київ : Новий світ-2000, 2019. 324 с.
8. Базилінська О. Державне регулювання інноваційно-інвестиційного розвитку підприємництва. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 4. С. 27-38.
9. Баланюк І. Ф. Пріоритети розвитку територіальних громад в управлінні інвестиційним потенціалом на засадах стимулювання підприємництва. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Економічні науки*. 2024. № 1(1). С. 31-40.

10. Барчук В. О. Роль держави щодо розвитку соціальної відповідальності підприємств та соціального підприємництва. *Публічне адміністрування та національна безпека*. 2024. № 12. С. 16-23.
11. Бергер А. Д. Наслідки пандемії COVID-19 для розвитку країни та системи підприємництва. *Інфраструктура ринку*. 2021. Вип. 51. С. 87-93.
12. Біла І.С., Салатюк Н.М. Світовий досвід державного регулювання підприємництва. *Проблеми економіки*. 2014. № 1. С. 26–30.
13. Біннатов О. Роль державного управління в стимулюванні інноваційного розвитку малого підприємництва в умовах євроінтеграції. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2024. Вип. 8. С. 6-16.
14. Бобровник С. В. Права людини та сучасна держава: шляхи узгодження взаємодії. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. К., 2015. Вип. 18. С. 73-77.
15. Бойчик І.М. Економіка підприємства : підручник. Київ : КондорВидавництво, 2016. 378 с.
16. Бужимська К. О. Економіко-психологічні аспекти розвитку підприємництва в сучасних умовах. *Інфраструктура ринку*. 2022. Вип. 67. С. 57-61.
17. Варналій З. Мале підприємництво: основи теорії і практики. 4–те вид., стер. К. : Т–во Знання, КОО, 2008. 302 с.
18. Веприцький Р. С. Соціально-економічні права: до визначення правової природи. *Форум права*. 2015. № 2. С. 32-37.
19. Гой І.В., Смелянська Т.Т. Підприємництво : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 368 с.
20. Гончарук Я. Етапи формування стратегії сталого розвитку підприємництва із врахуванням фінансових ризиків. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2024. Вип. 2. С. 126-143.

21. Гончарук Я. Етапи формування стратегії сталого розвитку підприємництва із врахуванням фінансових ризиків. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2024. Вип. 2. С. 126-143.
22. Груб'як С. В. Підприємницькі ризики: поняття, сутність, види. Випуск 2. 2016. С. 136-139.
23. Гузела О. І., Босак І. П. Виробниче підприємництво: підруч. Львів: Українська академія друкарства, 2014. 396 с.
24. Демчишак Н. Б. Стимулювання інноваційного розвитку підприємництва: концептуалізація, глобальні виклики та вітчизняні реалії. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Економічні науки*. 2024. № 8(1). С. 93-100.
25. Економіка підприємства: підручник. / І.М. Бойчик. К. : Кондор Видавництво, 2016. 378 с.
26. Економіка підприємства: теорія і практикум : навчальний посібник / Н. Г. Міценко. Львів : Магнолія 2006, 2015. 688 с.
27. Зварич Р. Локальні конфлікти в глобальній економіці. *Актуальні питання розвитку економіки*. 2020. Т. 2. № 63. С. 88–101.
28. Калашник М.В. Механізм активізації зовнішньоекономічної діяльності регіонів України. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2014. С. 108–112.
29. Кирилюк О. В. Інноваційні інструменти розвитку соціального підприємництва: еволюція та сучасні підходи. *Фінанси України*. 2024. № 12. С. 93-113.
30. Ковальський О. В. Економічні права людини як прояв взаємовпливу права та економіки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 90-97.
31. Ковальчук С. В., Купалова Г. І., Саух І. В. Підприємництво та основи бізнесу. Практикум. Житомир : Житомирська політехніка, 2023. 280 с.

32. Кривов'язюк І. Перспективи розвитку підприємництва в умовах сучасних викликів: глобальний та національний виміри. *Економічний форум*. 2023. Вип. 3. С. 109-118.
33. Кудин С. І. Державна підтримка розвитку підприємництва в умовах воєнного стану. *Ефективна економіка*. 2024. № 5. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2024_5_51.
34. Кухарська Н.О. Україна в сучасних інтеграційних процесах: Навчальний посібник. Одеса: «Атлант ВОІ СОІУ», 2015. 186 с.
35. Лазур П.Ю. Історична еволюція феномена підприємництва та його науково-економічні інтерпретації. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету*. 2006. Вип. 16.6. С. 285–292.
36. Лашин П. М. Методи та форми державної підтримки розвитку малого та середнього підприємництва. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. № 4. С. 1176-1188.
37. Левицький О.О. Актуальне питання призначення держави: теоретико-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 3. С. 27-29.
38. Лемак В. Соціально-економічні права людини в контексті верховенства права: вітчизняний досвід закріплення та застосування. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 40-48.
39. Логінова О. Інноваційна складова розвитку соціального підприємництва в Україні: роль штучного інтелекту. *Наука. Освіта. Молодь*. 2025. № 18. С. 170-172.
40. Лойко В., Александров Б. Підтримка та розвиток малого та середнього бізнесу в Україні в умовах війни. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2023. № 1(11). С. 228–237.
41. Мельник Т. Ю. Роль державного регулювання у формуванні сприятливого середовища для сталого розвитку підприємництва в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 4. С. 77-85.

42. Михаліцька Н. Я. Стратегія розвитку вітчизняного молодіжного підприємництва в умовах невизначеності. *Ефективна економіка*. 2024. № 8. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2024_8_57.
43. Михаліцька Н., Яцик М. Розвиток малого підприємництва в Україні у період воєнного стану: інструменти фінансової та кадрової безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ* (серія економічна). 2023 № 2. С. 45–54.
44. Мозговий Є. В. Стратегічні напрями економічного розвитку суб'єктів підприємництва. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Економічні науки*. 2024. № 7(1). С. 98-104.
45. Мокій А.І., Небрат В.В., Король М.М., Флейчук М.І. Трансформаційні процеси в Україні в повоєнний період: міждисциплінарні оцінки. *Економіка України*. 2023. № 1. С. 74–88.
46. Основи підприємництва: Підручник / [Біляк Т.О., Бірюченко С.Ю., Бужимська К.О., та ін.] ; під заг. ред. Н.В. Валінкевич. Житомир : ЖДТУ, 2019. 493 с.
47. Основи підприємницької діяльності : підручник / за редакцією д.е.н., проф. В. М. Марченко. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського. Вид-во «Політехніка», 2022. 515 с.
48. Підприємництво, торгівля та біржова діяльність : підручник / за заг. ред. О. В. Димченко; [О. В. Димченко, О. Д. Панова, В. В. Коненко та ін.]; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2022. – 432 с.
49. Планування діяльності підприємства : навчальний посібник / А. Ф. Бурик. Київ : ЦУЛ, 2016. 260 с.
50. Поясник Г. В. Проблеми та перспективи розвитку екологічного підприємництва в Україні. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2023. № 1. С. 146-158.
51. Розум О. О. Методи та інструменти стимулювання економічного розвитку суб'єктів малого підприємництва в умовах воєнного стану.

Ефективна економіка. 2024. № 7. Режим доступу:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2024_7_96.

52. Романуша Ю. В. Фундаментальні положення розвитку соціального підприємництва в Україні. *Інфраструктура ринку.* 2022. Вип. 66. С. 162-169.

53. Рудаченко О. О. Стратегії відновлення територіальних громад та розвитку підприємництва у післявоєнний період. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Економічні науки.* 2025. № 3(1). С. 106-112.

54. Сергійчук С. І. Механізм державної політики сталого розвитку підприємництва в Україні. *Бізнес Інформ.* 2024. № 6. С. 193-201.

55. Сипко В. П. Державна підтримка розвитку підприємництва в Італії. *Соціальна економіка.* 2022. Вип. 63. С. 136-144.

56. Скринковський Р. Сучасні тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності України в умовах війни. *Траєкторія науки.* 2022. С. 1001–1008.

57. Скрипник С.В. та ін. Особливості регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство.* 2022. No 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-476>.

58. Скупінський О. Конституційно-правові принципи економічної системи України. *Вісник Академії правових наук України.* 2010. № 2. С. 196-206.

59. Слободянюк Н. В. Генеза передумов формування та розвитку соціального підприємництва в світовій практиці та в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2024. № 12. Режим доступу:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2024_12_29.

60. Совгиря О. В. Конституційне право України. Повний курс : навч. посібник / О. В. Совгиря, Н. Г. Шукліна. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 541 с.

61. Ткач Є. Взаємозв'язок і синергія розвитку підприємництва та культури в сучасних умовах. *Вісник економіки.* 2025. Вип. 2. С. 275-286.

62. Федоренко В. Економічні права та свободи людини в Україні: поняття, види, загальний огляд. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2. С. 49-53.
63. Фролов Ю. М. Економічні права і свободи людини і громадянина: до теорії питання / *Держава і право : Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. Вип. 20. С. 164-172.
64. Харченко П. С. Засади становлення та проблеми розвитку малого та середнього підприємництва: цифрова трансформація. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2025. № 89. С. 57-65.
65. Хоббі Ю. С. Соціально-економічні права людини у контексті проведення конституційних перетворень в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2015. Вип. 2(1). С. 99-103.
66. Ходжаян А. Р. Державна підтримка розвитку малого підприємництва в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2024. № 7-8. С. 67-74.
67. Черненко С. М. Зарубіжний досвід розвитку малого підприємництва в контексті інноваційного розвитку економіки. *Економічні інновації*. 2011. Вип. 45. С. 243–252.
68. Чобіток В. І. Ефективність бізнес-комунікацій в розвитку підприємництва в умовах глобалізації. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2025. № 89. С. 155-164.
69. Чушенко В. І. Конституційне право України : підручник / В.І.Чушенко, І. Я. Заяць. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Ін Юре, 2009. 547 с.
70. Шаптала Н. К. Конституційне право України : навч. посібник / Н.К.Шаптала, Г. В. Задорожня. Дніпропетровськ : Лізунов Прес, 2012. 472 с.